республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 192 (15166) ◆ 1993 чылдың октябрь 12, вторник

Солунга ат салган шагы 23.00 Садар өртээ 20 рубль.

Россия Федерациязының Президентизиниң Россияның хамаатыларынга 1993 чылдың октябрь 7-деги Кыйгырыынга хамаарылга дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

1993 чылдың октябрь 3 болгаш 4-те Москвага болган хаан төгүүшкүнүг болуушкуннар база Россия Федерациязының мурнунда турган Дээди Совединиң удуртукчуларының, Россия Федерациязының биеэдеги оралакчы президентизиниң, чаңдыс партияларның болгаш шимчээшкиннерниң эргечагырга эжелеп алыр сорулгалыг бөо-чепсектиг үймээн организастаар дээн оралдажыышкыны Россия Федерациязының Президентизин чуртка политиктиг байдалды экижидип чогумчудар талазы-биле шинтпирлиг хемчеглер алыр ужурга таварыштырган. Тыва Республиканың Президентизи болгаш Тыва Республиканың Чазаа Россия Федерациязының Президентизиниң хамаатыларга Кыйгырыын болгаш Федералдыг Хуралга база чер-черлерде төлөөлелге органнарынга соңгулдаларны хары угда эрттирер дугайында бодалды деткип турар. Тыва Республиканың күрүне тургузуун моон-даа соңгаар сайырангайжыдарының эргежок чугулазын барымдаалап көрбүшаан, доктаадырым болза:

1. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар-биле кады Тыва Республиканың Дээди Совединиң болгаш Тыва Республиканың эргечагыргазының чер-чер органнарының соңгулдаларын эрттирерин Тыва Республиканың Дээди Совединге сүмелээр.

2. Тыва Республиканың Дээди Совединге:

— Тыва Республиканың Дээди Совединиң өөлчег чок сессиязын 1993 чылдың октябрь 20-дең орай эвес үеде чыыдырарын болгаш Тыва Республиканың чаа Конституциязын хүлээп алырын;

— ооң-биле кады Тыва Республикага Дээди төлөөлелге болгаш эргечагырганың чер-чер органнарының соңгулдаларының дугайында Хоойлуну ажылдап кылырын болгаш хүлээп алырын, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында Дүрүмнү чаартырын саналдаар.

3. Бо Чаарлык аңаа ат салганындан эгелээш күштүг болуп.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1993 чылдың октябрь 9

Кызыл хоорай.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязын тургузар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Доктаадырым болза:

1. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының даргазынга Тыва Республиканың юстиция министри, юридиктиг эрдемнерниң кандидады Сергей Степанович Кужугетти;

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызынга Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш чонну ажылга хаара тудар талазы-биле министри Чаагайоол Серенович Монгушту томуйлаар.

2. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының даргазы комиссия составының талазы-биле саналдарын 1993 чылдың октябрь 11-ге чедир киирер.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1993 чылдың октябрь 9

Кызыл хоорай.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдаларны организастаарының болгаш эрттирериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Россия Федерациязының Президентизиниң 1993 чылдың сентябрь 21-деги «Россия Федерациязынга үе-чада аайы-биле конституктуг реформа дугайында» № 1400 Чарлыынга дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Россия Федерациязының Президентизиниң 1993 чылдың сентябрь 21-деги «Россия Федерациязынга үе-чада аайы-биле конституктуг реформа дугайында» № 1400 Чарлыын деткиир болгаш Тыва Республиканың девискээринге 1993 чылдың декабрь 12-де Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдаларны чорудар.

2. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязы, Тыва Республиканың министерстволары болгаш ведомстволары районнарның болгаш Кызыл хоорайның чагыргалар даргалары соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттириниң үезинде эргежок чугула организас-техниктиг хемчеглерни боттандырарын хандырар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1993 чылдың октябрь 9.

Кызыл хоорай.

СОҢГУЛДА КАМПАНИЯЗЫНЫҢ ПЛАНЫ

Тыва Республиканың Чазааның хуралынга Тываның девискээринге Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттириниң талазы-биле кол хемчеглериниң планы бадылаттынган.

Соңгулдаларның округ болгаш участок комиссияларынга чогуур бажыннарны, транспортну тускайлап бээр, оларны кыар-ааар материалдар, телефон харылаазы-биле хандырар талазы-биле толаргай даалгалар, хуусаалар болгаш кижилер план ёзугаар толаратынган, соңгулдаларны акшаландырарының болгаш өске-даа айтырыглар шинтпирлеттинген.

Оон-биле кады Тыва Республиканың Президентизиниң администрациязының болгаш Чазааның, министерстволарның болгаш ведомстволарның, черчер чагыргаларының мурнунда соңгулда кампаниязының үезинде улус ажыл-агыйының кол адырларын: садыгны, пассажирлер транспортун, чурттал-коммунал ажыл-агыйын, кадык камгалалын, культура-амыдырал хандырылгазын, харылзааны чогуур деңнелге ажылдадырының, оон аңгыда республиканың чурттакчыларыг черлериниң ниитиниң корум-чурумун быжыглаарының талазы-биле сорулгалар салдынган.

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

№ 192 (15166) ◆ 1993 чылдың октябрь 12, вторник

ЧААРТЫЛГАЛАРНЫҢ ОРУУ ШИЛИТТИНГЕН

Эрткен пятницада ТР-ның Президентизи Ш. Д. Ооржак «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга база «Тува-ТВ» телеканалга интервью берген. Баштай-ла «Тувинская правда» солуннуң оралакчы редактору В. Гантов ийи дугаар үймээнни чурттап эртивис, чүүдаа болза биске турум байдал турган, аңаа республиканың удуртулгазы эвээш эвес рольдуг болганын демдеглээш, бодунуң номчукчуларының мурнундан база редакциязының мурнундан аңаа улуг четтиргенин илереткен. В. Гантов көңгүс ам чаа безин менээ 15 хире кижи келгеш, моон соңгаар үүү болурул, Москвага болгаш Тыва-ға байдал канчан баарыл деп айтырыгны салдылар, ынчангаш Москвага хамаарыштыр бодалдарыңарны чугаалап көрүңерем деп, Президент Ш. Д. ООРЖАКТАН дилээн.

РФ Президентизи Б. Ельцинниң сентябрь айда үндүрүп турган Чарлыктарынга хамаарыштыр база РФ Чазааның чорудуп турар ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр бистиң республиканың Чазааның болгаш Президент Ш. Д. Ооржактың туружун билир болгай бис, ол дугайында Чазактың медеглелдеринде-даа, Президент Ш. Ооржактың ТР-ның Дээди Совединиң 23-кү сессиязының үезинде чугаазында-даа илереттинген. Ынчангаш интервьюга Ш. Д. Ооржактың чугаалаан үүүлдерин моон алаанда допчылай аарак бердивис.

Бо чылдың апрель референдуму кайы-даа эрге-чагыргага чон дээш канчаар хөделип болурунга ийи деп ыанышты берген турган, ынчалза-даа төлөөлекчи органнарның талазыдан боттарынга түннел үндүрбээнвер-дир. Референдум соонда РФ-тың Дээди Соведи бүгү күштү РФ-тың Конституция төлевилелин ажылдап кылырынче октаар турбуже база Президентиниң болгаш парламентииң хуусаадан эрте соңгулдаларын чорударының дугайында хоойлу-дүрүмнерин белеткен кылыр ужурлуг турбуже, күүсекчи эрге-чагырга-биле месилдежиишкиннериң оруун шилип алган-дыр. Эрги Конституция-биле амыдырап-чурттаар арга чок, ол хире эргилеп калган, а чаа Конституцияны үш чыл ажыг үе дургузунда Дээди Совет кылып чадаан, чүгле Румянцевтиң башталгазы-биле чиг төлевилел кылып алган.

Амгы үеде шинтпирлээр ужурлуг үш улуг айтырыг мурнувуста туруп турар: биреэде, экономиктиг реформа (бо дээрге кол орук-тур), ийиде, политиктиг реформа база, үште, шилчиишкиниг үеде чонну социал камгалалы. Рынок Россияда үүү-даа дээр болза ам турупкан, оон чайлаар арга чок. Бо айтырыгларны шинтпирлээр үеде экономиканың болгаш политиканың — базистиң база надстройканың үскүлежиишкини болу берген. Ажыл-агый чаартылгаларыче шилчиир үеде экономиктиг хоойлуларның чогу, оң чедимчелиг эвес базазы кончуг шаптыктаан. Маңаа парламентарийлериң кылыр ужурлуг ажылы, ролю кончуг кошкак болганын демдеглевес арга чок. Тыва Республиканың Дээди Совединиң ажыл-чорудулгазыдан көөрге безин оң үүгле бо сөөлгү эрткен 23-кү сессиязы көскү үре-түңнелдиг болган: аңаа 7 экономиктиг хоойлуну хүлээп апкан болгай. Үргүлчү мындыг турган болза, чаа ажыл-агый механизмнерин амыдыралче боттандырып киирери ам турарындан эвээш чедимчелиг турар ийик.

Төлөөлекчи органнарның ажыл-чорудулгазы дыка хөй нуруузунда политиктиг оюннарга чардыгып турган. Ынчангаш Президент Б. Н. Ельцинниң чорудуп эгелээн базымнары Конституцияга чөрүшкек үүүлдериг-даа болза, албадаттынган байдал болур. Ол Конституция чөвүлел хуралын чыыдырын, удур-дедир чугааны чорударын оралдажып, чонуң болунуң бодалын дорт илередир аргаларны тургузуп турар-дыр. Ол боду-даа хуусаа бетинниң катап соңгулдаларынга киржирин чугаалап турар. Ынчалза-даа Ельцинниң удурланыкчылары ону шуут дыннавайн, аңаа удур чөрүлдээлиг базымнарны доктаамал чорудуп турган. Оралакчы-президент тургаш Руцкой түге бодунуң чалгынының адаанче Макашов, Зюгаанов, Анпилов дээн ышкаш кижилерни киирип ап, оппозицияның төлөөлери-биле ажык холбажып эгелээнил? Ынчап турарга Президентиге эки бе?

Коргунчуг хан төгүүшкүү Москвага болган, ол дээш харысалга турар апаары билдингир. Мындыг үүүлдерни моон соңгаар кажан-даа болдурбас ужурлуг.

Тыва Россияның кандыг-бир губерниязы апаар деп хөй дамчыыр дүвүрээзиниерге хамаарыштыр чугаалаарга, ол дугайында кым-даа айтырыг көдүрбээн түве, Федеративтиг кереэде-даа ол дугайында чугаалаваайн турар, ол дээрге аңаа-ла даап бодаашкыннар, түве хөөктүреринин ораалдажышкыннары-дыр деп, Президент демдеглээн. Эрге-чагырганың чүү кылып болурунун дугайында кым-даа даап бодаашкыннарга үндезилеттинип алыр болза, чүү-даа чугаалап үндүрүп кээп болгай.

Ынчаарга келир үедеги Күрүне Думазынга Тывага чаңгыс мандат берген, бис оон-биле төөшээрешпейн турар бис. Ол дугайында Ельцинче телеграмманы салган, ам-даа ийи мандатты немей бээрин дилээн бис. Өске-даа национал республикаларның бо талазы-биле туружу тодаргай: ындыг эвээш төлөөлежилге таарымча чок, ону эде көөрү чугула. Республиканың Чазаа ам болур соңгулдаларга хамаарыштыр хол сула олурбайн турар: соңгулдаларны канчаар эрттириниң талазы-биле-даа ийи-даа хуралды кылдывыс.

Б. Ельцин төлөөлелгелиг органнарның адаандан үстүнге чедир чаартылгаларны чорударын кыйгырып турар. Ындыг болганда бис база суур деңнелинден эгелээш чаартылгаларны чорудары шаг-даа неттинип келген деп үүүлдү хандыр билип турар бис. Түге дээрге бичин суурга ийи-үш дарга турарга, таарымча чогун чон боду-даа чугаалап турар болгай.

Тыванын чаа Конституциязында-даа тус чер эргелеп-башкарылгазының дугайында көрүп каан, көдээде чаңгыс суму даргазы турар. Оон соңгулдазын чон боду чорудуп, демократтыг ёзу-биле боду шилип алзын. Ынчангаш суму даргазы чонунга ажылдап берзин. Бо дээрге чаңгыс кижиниң тергиндели эвес ышкажыл.

Ынчаарга район деңнелинге хамаарыштыр чугаалаар болза, маңаа база чонуң шилип алганы чаңгыс дарга турары күзенчиг. Ону соңгуваан-даа, Президентиниң талазындан Дээди Хуралдың чөпшээрели-биле томуйлап каап болур.

Республиканың Дээди Совединге хамаарыштыр чугаа чорудар дээр болза, оон салымчолун депутаттар боттары шинтпирлээр ужурлуг. Октябрь-ноябрь айларда республиканың чаа Үндезин Хоойлузун хүлээп алыр бис. Ында кижиниң мократия магадылаттынган. Бо эрге-ажыының камгалалы, дечыыштың депутаттары Тываның Үндезин Хоойлузун ажылдап кылганы-биле төөгүге артып каар, кылган ажылы дээш оларга четтиргенивисти илередир апаар бис. Кол-кол айтырыгларга ТР-ниң Дээди Совединиң болгаш Чазааның аразында маргылдаа-чөрүлдээ турбаан, билчилгениң аргаларыбиле чонуң амыдыралчы айтырыгларын шинтпирлеп турган бис.

Чаа Дээди Хуралдың соңгулдазын база декабрь 12-де хары угда чорудуп алыры күзенчиг. Түге дээрге хөй-ле шөйген ажыы чок, а ийиде акша-төгерикке база камналгалыг.

Хөй-ниити партиялары, шимчээшкиннери-биле база чугаалажылганың аргазы-биле харылзажып, оларның бодал-туруштарын билип ап турар бис.

Черле ынчаш республикада бүгү нацияларның төлөөлериниң, экономиктиг бөлүктериниң эрге-ажыктарын камгалаар болгаш сонуургалдарын хандырар талазы-биле ажыл чоруттунмайн турар эвес, а эвээш эвес үүүлдер кылдынганы республикада нарын айтырыглар, бергелер турза-даа, ниитизи-биле турум болгаш чогумчалыг байдал хереченлер турар.

Надежда ЭРГЕП.

ТӨӨГҮВҮС АРНЫ

Дөртен тос чыл бурунгаар, 1944 чылдың октябрь 11-де Азия төвүнге төөгүлүг болуушкун болган. Ол дээрге Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң составынга автономнуг область эргелиг кылдыр каттыжып киргеин.

Ол болуушкунну долгандыр янзы-бүрү чугаалар ам болуп турар. «Улуттарның бузулбас эвилелинге киргеш Тыва хөй-ну чидиргеи: политиктиг амыдыралдан хоорулган, культуразын оскунган, экономика талазы-биле бот-тускайлап чоруун чидирип, азырадыкчы хөөнге чаңчыккан...»

Ол чугааларда, бодалдарда чөптүг үүүлдер чок эвес. Шынап-ла, шажын-чүдүлгевисти оскунуп ал часкан бис, ажылагыйжы, тывынгыр чоруувус, чаңчыл ёзулалдарывыс чидип бар чоруур, аныяк кижилериң улуг назылыгларны хүндүлээр, арага-лары амзавас, чараш аажы-чаны уттундурган. Ол бүгүнү бөгүнгү амыдыралывыс хереченлеп турар болгай.

Ынчалза-даа эки үүүлдер эвээш эвес дээрэни демдеглээр херек. Ону тоомчага албайн барып шыдавас бис. Культура, өөредилге сайзыраан, чонуң интеллектуалдыг деңнели өскен, үлетпүр-бүдүрүлгелер республикада нептерээн. Тыва кадрларның эртем-билии улгаткан. Тываның девискээринде аңгыаңны нацияның кижилери кады чурттап, ажыл-агыйны деңге кылып чоруур. Хөй национал-дыг кижилер чаңгыс коллективке ажылдаарга безин деткимчелиг дээрэи илден. Интернационалчы өг-бүлелериң саны немежип турар. Ол дээрге бүгүнгү факт, оон чайлавас бис. Төөгүвүс арны-дыр.

Эрткен амыдыралдың эки үүүлдерин улам байдып, багайларын, четвестерин чайладырының хемчеглерин Тыва Республиканың Чазаа ап чорудуп турар. Культурада, экономикада, улус өөредилгезинде амгы үениң негелдезинге дүүшкен өскерилгелер болуп турар. Россияның составынга дөртен ажыг чыл чурттап келген үеванте чыгдыган дуржулга улуг, ону улам сайзыралыг сорулга бистиң мурнувуста тургустунган.

Бо чылдагы байырлал чаа үеванда-биле соңгулда кампаниязы-биле капсырлашкыны онзагай болуп турар, Россия Федерациязынга Күрүне Думазынга соңгулдалары-биле чергелештир республиканың чаа парламентизин соңгуур бис. Ол дээрге түгле эөлчеглиг депутаттар соңгулдазы эвес, ол дээрге — чаа күрүне тургузуу дээш соңгулда-дыр.

Келир чылын Тываның хөй националдыг ажылчы чону Россияга каттышканының 50 чыл оюн демдеглээр. Орус болгаш өске-даа улустар-биле харылзаавыс улам хөгжүүр. Бо бүгүнү алгаш көөрге, амыдырал чеже-даа нарын, берге болза, Россия-биле харылзаавыс быжыглаттынган-дыр.

Байырлал-биле, эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Александр ДАРЖАЙ,
Тыва Республиканың чазак чөвүлелиниң кежигүнү, парлалга болгаш информация министри, чогаалчы.

АРАТТАР ЯРМАРКАЗЫ БОЛУР

Районнарда арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар ассоциацияларының даргаларын республика ассоциациязы хуралдаары-биле эрткен пятница хүнүнде Кызылче келдирген. Чаңгыс черге чыглып келген болганда, чугаалажыр айтырыглар-ла хөй, санал-оваал солчуп, кымның канчаар ажылдап турарын, кандыг-кандыг айтырыглар сагышсырадып турарыл, республика ассоциациязындан кандыг дилег кылып болурул, оларның бо удаада дузазы, сүмези чүл дээн чижектиг үүү чогул. Чугаалажы-чугаалажы кээрге, араттарда айтырыглар, шынап-ла, хөй болур улус, чээли, бүдүртүнген продукцияны садып-саарын алыры... дээш баар, ажылхерээн чаа-ла шуудадын бар чыдар чүве болганда, ындыг болбайн аан. Бо удаада чүл? Кичээнгей углааның үстүнде айтырыг хуралга база дөмей тургустунду, санал-оваал солуштулар, ынчалзажок шак мынчаар чыглып келгениниң кол чылдагааны — күскү ярмарка организастаары. Ону араттар **октябрь 23-түң хүнүнде** эрттирери дугурушкан. Ынчап келирге, келир субботада ярмаркага араттар боттарының бүдүрүп турары продукциязын найысылага кээп, чонга көргүзүп, садарлары ол.

Кызыл хоорайның администрациязы ол саналды деткип турар. Ол талазы-биле дугуржуга чугаа база болган. Садыглаашкын чорудар черни араттарга быжыглап берген, төп рыноктан бээр, туттунуп турар чаа аптека чоогу ол ынчаар девискээр ол хүн садыг-саймаа кылган араттарның эргезинде. Ол ярмарка бо удаада түгле араттарныы болганда, арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар чүнү кылып, бүдүрүп турарын, арат деп кымыл ол деп чүвени ёзулуг бадыткап, ажылының түңнелди-биле көргүзер апаар-ла-дыр, оларның боттарының чугаалажып турары дег, арнын көргүзер арга тургустунган. «Араттар деп ат азынган кижилер черле чүнү бүдүрүп турар улузул бо?» диген чемелээшкини дыңналгылаар ийик чоп. Бараан-сарааны-биле ындыг-ла көскүлеп эвес боорга база ыйнаан харын. Араттарның бүдүрген продукциязы кижилерге шоолуг-ла көзүлбейн турар-дыр, ону черле кичээнгейге алыр болза экй. «Ындамында арат кижиниң магазини бар, оон доктаамал садыглап ап, амырап тур бис» диген чугаа дыңналыр ийик бе?

Ярмарка үезинде хоорайның садыг черлери үлетпүр бараазинарының садыглаашкынын база чорудар болган, ынчалзажок ярмарка бо удаада түгле араттарныы деп чүвени база катап сагындырып каайн. Ындыг болганда, чүл? Боттарын ылап-ла көргүзер, бадыткаар-ла апаар-дыр. Садыг черлери-биле чижип болур аргалыын, хүн бүрү соксаал чок өзүп турар өртектерни базын болурун чоп көргүзүп болбазыл? Араттар бо хүннерде аңаа аажок-ла белеткеним турлар боор. Эзт (дириг хой), далган, саржаг, тыва ак чемнер, алгы-кеш, тараз, тоорук, кат-чимис, мед, мөөгү, балык, картофель... арбын-на болур боор. Продукциязын садып алыкчыга көскү болдуруп, шынарлыг кылдыр аңаа чедирери база чугула айтырыг, араттар ону бодап-ла турлар боор, бодун көргүзер, рекламалаар болгай. Арат ажылагыйның адын, оон чүнү садып ап болурун кижилер билип алыр болгай. Республика хемчээлдиг ярмаркаже үнүп чыдар кижи болганда, садыглаашкынының культуразын база бодаар апаар, продуктулар ораап, суп бээр хаптар, саазын безин чугула айтырыг-дыр. Садытның чогумчалыг болуру — ээзинин болунуң холунда, тывынгыр-эптиннде-ле-дир. Арат кижи ажыл-агыйжы-ладыр деп чүвени көргүзер апаргаи үе келгени ол-дур. Оон ынай мындыг үүүл база бар, Чүл дээрге хоорайның садыг черлери, столоваалар араттар-биле ажыл-херекчи харылзаалыг болурунга сонуургалдыг. Ол дугайын хуралга чугаалажып турдулар-даа. Керээ чарып алгаш, кады ажылдажып болур. Район ассоциациялары ону база моон соңгаар кичээнгейге алыр болза экй.

Араттарның баштайгы ярмарказы чедимчелиг, үретүңнелдиг-ле эртсинем деп күзеп каалы.

Вера КУУЛАР.

Малчыннарда

КЫШТАА БЕЛЕН

Тес-Хемниң Ужарлыг чурумалдыг онзагай, каасшиник делгемнерлиг. Аңаа Кызыл-Эрикте 40 чыл хойжулаан Чооду Балчыйович Адыяның аалы күзеглеп чыткан. 600 ажыг баш хойлар хемнериң чайгы оларын оттап, хөлчок семирээн. Малчынның кадайы Часкалмаа Чооду ажылынга кызымак. Олар кыштаглаашкынга белеткеним, он ажыг тонна сигенин кезип, сараттаан. Кыштаа ам белен. Уруу Аида Чооду база ада-незинге дузалашкан барган. Аалдың ишти омак-хөгжүү, ажыл-ишчи.

АК ҮС, АНАА САРЖАГ ДЭЭШ САГЫШСЫРАЛ

Канчаар-даа бодап кээримге, чайны өттүр хөрээм өйүп чораан айтырыглар сагыжымдан үнмес боорга, ону силер бүгүде-биле үлежиксээш, бо материалды бижип олур мен. Бодум Чадааның сүт заводунда ажылдап турар мен. Бүдүрүлгени 1992 чылда эштежилге кылып алган бис. Заводувус чеже-даа эргижирей берген болза, холувус кошкатпайн кызымак ажылдап турар бис. Ынчалза-даа бисти дүвүредип турар бир айтырыг бар. Чадааның болгаш Кызыл-Мажалыктың сүт заводтары кайызы-даа боттарының бүдүрүп алганы продукцияларын — ак үстү, азы ак саржагны, тыва саржагны дужаар чер тыпшайн турар, ылангыя чайгы үеде дыка берге болган. Оларны хүлээп алыр черлер чок. Бистиң республикада «Росмясомолторгтуң» соодулга комбинадындан өске ак үс, саржаг аймаа шыгжаар чер чок. Оларның-биле керээ чарып алыр дээрге, шуут хей, чөпшээрешпес улус болду. Оода-ла ноябрь айга чедир бичин-даа када арендага хүлээп ап көрүңер дээривискеде-даа, ынашпайн барганнар.

Шак ындыг комбинат Тывада түгле чаңгыс болганда, республикада түгле үш борбак сүт заводунун ак үзүн, саржаан шыгжап бээринден ойталап, кара туразында ажылап, чаңнап орарга болбас херек чорду-ла. Бо дугайты айтырыг тургузуп, Кызылда даргаларга баарга, көрүп көөр бис деп каар, ол-ла. Оон соонда сураг болур-дур. Дузалаанында-даа чок, аңаа куруг ажылаашкынче шилчий бээр чорду. Олар мынчага дээр огулуг хемчеглер албаанар. Изиг хүннерде ак саржаг эрээш, үрелип каап болурун та түге билбес удуртукчулар түве ийик. Оон кадында дужаар чер тыпшайн Кызыл хоорайга изиг хүнде ыңай-бээр шаап турда, үс база-ла эрип каар чорду. Ол дугайын ол комбинаттың удуртукчуларынга чугаалаарга-даа херекке албас-тыр.

Оозун кандыг улуска ареидалап берип турарыл дээрге мындыг. Чүл дээрге хөй акша-төгериктиг улуска-ла чагырты бээр аян бар. Чижээ, «Белдир» акционерлиг ниитилелдиң даргазы Аджиев деп кижи турган. Комбинаттың директору аңаа дыка улуг өрөөлди хостап берген. А боттарының улузу, тывалар бистер, хажыызында артып калган бис. Директор бисти тооваан Мэй айда безин оон эъди соодукчу долу тургулады.

Үс, саржаг аймаа шыгжаар черни чок, а хүлээдиптер, саарыптар безин аргазы чок улустуу, а херек кырында кончуг изиг, өл-шык черде ажылдап, аъш-чем бүдүрүп турар улустуу, бистерни херекке албаска, кижи шуут кайгаар түве-дир. Кедээниң продукциязы херек чок болганы ол бе, а Аджиевтиң эъдин шыгжап берип болур арга тыпты бээр ышкажылыдыр бе? Шак мындыг ажылчеречи эвес, чоруктун түңнелинде сүт заводтары совхозларда эндерик өредиг болуп, ак үс дужаар чер чок, хилинчектенип турар.

Ажыл-агыйларда сүт-бараан фермаларының ажылчыныары ай-айы-биле акша-төгерини албайн турар. Артында-ла оларның ажылында кызыгаар бар эвес, эртен эртеден орай кежээге чедир ажылдап кээр ышкажыктар. А «Белдир» дээр акционерлиг ниитилелдиң коллективи ындыг эвес. Олар азырадыкчы хөөн-биле ажылдап, айда-ла 200 мун чедир акша ап орарлар.

Ак үстү райпога дужаарын база кызыдып көрген бис. База-ла соодукчу чок дээш албас боор-дур. Чадааның райпозу сүт садарындан безин ойталап турар апарган.

Кедээ ажыл-агыйның бүдүрүп үндүрүп турары продукциязын кышка удур белеткеп, шыгжап алыры черде артык эвес деп бодаар мен. База бир бодалым бар. Соодулга комбинады Саян артындан ак үс, саржаг хүлээп алырын эвээжедир болза деп аан. Кажан республика иштинде кедээ ажыл-агый продукциязы бар турда, албан-биле ынчалган хереэ чүү деп. Барып-барып чаңгыс-ла соодулга комбинады тус черниң сүт заводтарының продукциязын хүлээп албайн баарга, дыка-ла хомуданчыг чорду.

Бо айтырыгны ам база-ла чазак деңнелинге чедир чугаалажыр бе, черле аайын тыппас кижи-дир мен. Бистиинге бистиң продукциязысты (артында-ла үрелиичел ак үстү, саржагны) хүлээп албас, а эбаканчылар хүлээп ап турар. Мону канчаар билирил? Бо айтырыгны Чадааның болгаш Кызыл-Мажалыктың сүт заводтарының коллективтериниң мурнундан салып олур мен. Черле ынчаш бо айтырыгларны республиканың «Росмясомолторгтун» Кызылда соодулга комбинадының удуртукчулары «Шын солунну дамчыштыр» харылаан бээрин дилеп артым.

Ранса САТ.

Чадааның сүт заводунун директору.

Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң шериг албанныларга Россия Федерациязының Маадыры атты тыпсыр дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тускай даалганы күүседип тура көргүскен эрес-дидим, маадырлыг чоруу дээш Россия Федерациязының Маадыры атты тыпсыры болза:

Николай Александрович **Беляевке** — подполковник.
Валерий Геннадьевч **Евневичиге** — генерал-майор.
Николай Иванович **Игнатовка** — подполковник.
Роман Сергеевич **Коровушкинге** — аңаа дайынчы (өлген соонда).
Константин Кириллович **Красниковка** — улуг лейтенант (өлген соонда).
Алексей Юрьевич **Куроедовка** — улуг сержант.
Владислав Викторович **Пановка** — аңаа дайынчы (өлген соонда)
Сергей Олегович **Смирновка**—капитан (өлген соонда).

Россия Федерациязының Президентизи.
Б. ЕЛЬЦИН.

Москва, Кремль.
1993 чылдың октябрь 7.

Россия Федерациязының иштики херектер органнарының ажылдакчыларын болгаш иштики херектер министерствозунун иштики шериглериниң шериг албанныларын Россия Федерациязының күрүне шаңналдары-биле шаннаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Амы-тынга аймылдыг байдал-биле холбашкан үеде тускай даалганы күүседиринге көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш шаңнаары болза:

«ХУУДА ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУУ ДЭЭШ» орден-биле:

Владимир Иванович БУЛАТОВТУ — милициянын подполковниги.
Сергей Александрович БЫКОВТУ —подполковник.
Нурсаит Нуртдинович ГИЛАЗОВТУ — милициянын подполковниги.
Павел Васильевич ГОЛУБЕЦТИ —генерал-лейтенант.
Владимир Васильевич ГУЩИННИ — милициянын биче сержантызы.
Виктор Дмитриевич КИСЕЛЕВТУ — милициянын генерал-майору.
Дмитрий Николаевич КОВАЛЕВТУ—милициянын капитаны.
Павел Анатольевич ЛЕБЕДЕВТИ—улуг сержант.
Николай Владимирович ЛИФОНКИННИ — милициянын улуг сержантызы.
Николай Иванович НЕКРАШЕВИЧИНИ —подполковник.
Евгений Александрович ПОЛЕТАЕВТИ — милициянын полковниги.
Анатолий Александрович РОМАНОВТУ—генерал-майор.
Александр Владимирович РУБАННЫ — иштики албанный капитаны (өлген соонда).
Александр Викторович СЕРГЕЕВТИ —улуг лейтенант.

«ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУК ДЭЭШ» медаль-биле:

Сергей Владимирович АЛЕКСЕЕВТИ—милициянын биче сержантызы.
Сергей Николаевич ДОЛГИХТИ—милициянын сержантызы.
Андрей Александрович МИНИННИ—милициянын сержантызы.
Павел Петрович НИКИТЕНКОВТУ — милициянын улуг сержантызы.

Россия Федерациязының Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.

Москва, Кремль.
1993 чылдың октябрь 7.

✦ ✦ ✦

МОСКВА, октябрь 7. (РосИТА—СЧТА-ның корр). Москва хоорайга октябрь 3-4-те чепсектиг күрүне эргилдези кылыр дээн ораалдажышкынны чайладырынга көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин айымы чок чорук министри генерал-полковник **Николай ГОЛУШКОНУ**, камгалал министри армия генералы **Павел ГРАЧЕВТУ** болгаш камгалал министринин ораланчызы армия генералы **Константин КОБЕЦТИ** «Хуудa эрес-дидим чоруу дээш» орден-биле шаңнаан.

Милиция дугайында Россия Федерациязының ХООЙЛУЗУ

(Россияның Дээди Соведи 1991 чылдың апрель 18-те хүлээп алган)

I кезээ

Ниити чүүлдери

1 чүүл. РСФСР-де милиция

РСФСР-де милиция — хамаатыларның амы-тының, канныкшылын, эргелерин болаш хосталгаларын, ниитиленің болгаш күрүнеңің өнчүүн, эрге-ажыктарын кем-урулуг, хоойлуга удур өске-даа халдаашкыннардан амгалаар сорулгалыг болаш албадаарының хемчегерин ажыглаар эргени алган эрге-чагырганың күүсекчи күүне органнарының системазыыр.

Милиция болза, РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунуң системазынга кирил урар.

2 чүүл. Милицияның сорулгалары

Милицияның сорулгалары болза:

— хамаатыларның хуулда йыл чок чоруун хандырары;

— кем-херек үүлгедиишкиннерин болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин баш удур болдурбазы база соксадыры;

— кем-херек үүлгедиишкиннерин илередири;

— хөй-ниитиниң корум-урумун камгалаары болаш ниитиниң айыл чок оруун хандырары;

— хамаатылар, албан-дукаалдыг кижилер, бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар болгаш хөй-ниитиниң каттыжыышкыннары дүүм ёзуталр эргелерин болаш эрге-ажыктарын богандырар талазы-биле оларга узаны бо Хоойлуда көрдүнген хемчээлдерге дүүштүр өргүзери болур.

Өске сорулгаларны милиция-ны чүгле хоойлу-биле хүүндирген туруп болур.

3 чүүл. Милицияның ажылорудулгазының принциптери

Милицияның ажыл-чорудулгазы хоойлу-дүрүмүн, кижизиг чоруктун, кижи эргелерин хүндүлээриниң, ажыкарлыг чоруктуң принциптерине дүүштүр тургустунан турар ужурлуг.

Милиция болунуң мурнунга алдынган сорулгаларны күүнеңің өске органнары-биле, хөй-ниитиниң каттыжыышкынары, күш-ажылчы коллективтер болгаш хамаатылар-биле дем каттыштырылалыг шиитпирлээр.

4 чүүл. Милицияның ажылорудулгазының эрге-хоойлу индезини

РСФСР-ниң Конституциязы, РСФСР-ниң бо Хоойлузу, өске-даа хоойлулары болгаш эрге-оойлу актылары, РСФСР-ниң составында республикаларның Конституциялары, хоойлулары, өске-даа эрге-оойлу актылары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң боттарының эрге-үлеэлгелериниң хемчээли-биле ажылдан кылган актылары милицияның ажыл-чорудулгазының эрге-хоойлу үндезини болур.

РСФСР-ниң хоойлужудулгазынга дүүштүр РСФСР-ниң девискээринге күштүт ССР Эвилелиниң хоойлуларын болгаш өске-даа эрге-хоойлу актыларын милиция бодунуң ажыл-чорудулгазынга база удуртулга болдурар.

5 чүүл. Милицияның ажылчорудулгазы болгаш хамаатыларның эргелери

Милиция болза, кижини ооң хамааты эргезинден, чурттап турар черинден, социал, эт-хөреңги, албан-дужаал байдалындан, сөөк-язы болгаш национал хамаарылгазындан, эр, херээженнинден, назы-харындан, эртем-билиннден, дылдомаандан, шажыны кончаар көрүп турарындан, политиктиг болгаш өске-даа бүзүрелдериннден хамаарылга чокка камгалаар.

Кижиниң төлептиг чоруун куду көргеи арганы милицияга ажыглаары хорутлуг.

Хамаатыларның эргелерине болгаш хосталгаларына хамаарыштыр кандыг-даа кызыгаарлаашкынны милицияның кылырын чүгле хоойлуда дорт көрдүнген үндезиннер ёзуталр база чурум-биле болдунган туруп болур.

Милиция ажылдакчызы хамаатының эргелерин болгаш хосталгаларын кызыгаарлаарының бүгү таварылгаларында ындыг кызыгаарлаашкынын үндезиниң болгаш чылдагаанын, а ол шыкаш ооң-биле холбаштыр тургустунун келир ооң эргелерин база хүлээлгелерин аная тайылбырлаар хүлээлгелиг.

Милиция болза саададып туттурган кижилер хоойлунуң доктаатканы юридиктиг дуза алыр эргезин боттандырар арганы оларга бээр, оларны тудуп саадаткан дугайында оларның дилээнин ёзуталр (а назы четпээнвери тудуп саадаткан таварылгаларда албан-биле) оларның төрелдеринге, ажыллан азы өөренип турар черинің администрациязынга дыннадыр, эргежок чугула болганда, эмнелгее четкиже эмчи дузалаамызын көргүзер, а ол шыкаш айыткан кижилерни тудуп саадаткаными түүнелинде ким-бир кижиниң амы-тынынга, кадыкшылынга азы эт-хөреңгизиниге тургустунун келген айыылды чайладыр талазы-биле хемчегерин алыр.

Хамаатының хуузунда амыдыралынга хамаарышкан, ооң ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун баксырадыр азы ооң дүрүм ёзуталр эрге-ажыктарынга когаралыг болгу дег медээлерни, бир эвес хүлээлгелерин күүседири азы суд ооң өскээр негевес болза, милицияның чарлаар эргези чок.

6 чүүл. Милицияның сорулгаларын күүседи-ринге иштики херектер органнарының өске ажылдакчыларын киириштирери.

РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунуң системазының милиция ажылдакчылары эвес ажылдакчыларын РСФСР-ниң иштики херектер министериниң тодаргайлаан үезинден соңгаар база чурумун ёзуталр милициның сорулгаларын күүседи-ринге киириштирии болур. Бо таварылгада милиция ажылдакчыларына хамаарыштыр көрдүнген хүлээлгелер болгаш эргелер, эрге-хоойлу болгаш социал камгалалдың магадылалары, а ол шыкаш харысалга оларга база хамааржыр.

II кезээ

РСФСР-ге милицияны организастаары

7 чүүл. Милицияның системазы болгаш ооң чагыртыгери

РСФСР-де милиция болза, кем-херек үүлгедиишкиннерине удур милиция болгаш ниитиниң айыл чок оруунуң милициязы (тус чер милициязы) ооң ийи болукке чарлыр.

Милиция бодунуң ажылчорудулгазын кылырда, РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунга, Россия Федерациязының составында республикаларның иштики херектер министерстволарынга, а ниитиниң айыл чок оруунуң милициязы (тус чер милициязы) ооң ангыла улус депутаттарының хамаарышкан Советтеринге болгаш оларның күүсекчи комитеттеринге база тагыотты.

РСФСР-ниң иштики херектер министри республиканың бүгү милициязынга удуртулганы боттандырар.

РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларда милицияга удуртулганы РСФСР-ниң иштики херектер министри-биле дугурушканы ёзуталр республикаларның Дээди Советтериниң томүйдээр база албан-дужаалының состаав ужурлуг ол республикаларның иштики херектер министериниң боттандырар.

Крайларда, областарда, автономнуг областарда болгаш Ленинград хоорайларда милициянны улус депутаттары, ооң хамаарышкан Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле дугурушканы ёзуталр РСФСР-ниң иштики херектер министериниң томүйлаары база ооң дараазында ол Советтериниң сессияларына бадылаары крайларның, областарның, автономнуг областарның болгаш округтарның, Москва болгаш Ленинград хоорайларының улус депутаттарының күүсекчи комитеттериниң иштики херектер эргеледериниң (кол эргелеэвинин) начальниктери удуртур.

Демир-орук, суг болгаш агаар транспортунда милицияга удуртулганы РСФСР-ниң ИХМ-ниң транспортта эргелеллериниң болгаш килдиссериниң хамаарышкан начальниктери боттандырар.

8. чүүл. Кем-херек үүлгедиишкиннерине удур демисел чорудар милиция

Кем-херек үүлгедиишкиннерине удур милициядан кол сорулгалары болза, баштайгы истелгезин кылыры албан кем-херек үүлгедиишкиннерин баш бурунгаар болдурбазы, соксадыры, илередири, а ол шыкаш эге истелге, истелге болгаш суд органнарынан чаштынып чоруур, кеземче хөй-ниитиниң күүселдезиннен ойталап турар кижилерни, ис чок читкеннерни болгаш хоойлужудулгада көрдүнген өске-даа таварылгаларда кижилерни сураглап тыварын органнастаарны база боттандырары болур.

Кем-херек үүлгедиишкиннерине удур демисел чорудар милициянның составында оперативтиг истеп тывар, эртем-техниктиг салбырлар болгаш ооң мурнунга салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге база ниитиниң айыл чок чоруунуң милициязынга (тус чер милициязынга) дуза чедиреринге эргежок чугула өске-даа салбырлар кирер.

Кем-херек үүлгедиишкиннерине удур демисел чорудар милициянның сан составын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр.

Кем-херек үүлгедиишкиннерине удур демисел чорудар милициянның сан составы РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы юридиктиг дуза алыр эргезин боттандырар арганы оларга бээр, оларны тудуп саадаткан дугайында оларның дилээнин ёзуталр (а назы четпээнвери тудуп саадаткан таварылгаларда албан-биле) оларның төрелдеринге, ажыллан азы өөренип турар черинің администрациязынга дыннадыр, эргежок чугула болганда, эмнелгее четкиже эмчи дузалаамызын көргүзер, а ол шыкаш айыткан кижилерни тудуп саадаткаными түүнелинде ким-бир кижиниң амы-тынынга, кадыкшылынга азы эт-хөреңгизиниге тургустунун келген айыылды чайладыр талазы-биле хемчегерин алыр.

Хамаатының хуузунда амыдыралынга хамаарышкан, ооң ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун баксырадыр азы ооң дүрүм ёзуталр эрге-ажыктарынга когаралыг болгу дег медээлерни, бир эвес хүлээлгелерин күүседири азы суд ооң өскээр негевес болза, милициянның чарлаар эргези чок.

9 чүүл. Ниитиниң айыл чок чоруунун милициязы (тус чер милициязы)

Ниитиниң айыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) кол сорулгалары болза, хамаатыларның хуулда айыл чок чоруун хандырары, ниитиниң корум-урумун камгалаары болгаш ниитиниң айыл чок чоруун хандырары, кем-херек үүлгедиишкиннерин болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин баш удур болдурбазы, соксадыры, баштайгы истелге кылыры албан эвес кем-херек үүлгедиишкиннерин илередири, а ол шыкаш милициянын эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле хамаатыларга, албан-дужаалдыг кижилерге, бүдүрүлгелерге, албан черлерине, организацияларга болгаш хөй-ниитиниң каттыжыышкынныларына дузалаары болур.

Ниитиниң айыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) составына дежурный кезектер, хайгыылпост албаннары, күрүвеңің автомобиль инспекциязының, керээлер ёзуталр объектилер камгалалының албаннары, милициянның участок инспекторлары болгаш саадаттырып туттурганнары, хоругдаттырганнары түр када тударының хоругдал черлери, ниитиниң айыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) мурнунда туруп турар сорулгаларны шиитпирлээринге эргежок чугула өске-даа салбырлар кирер.

РСФСР-ниң республика бюджединиң күсели-биле хандыртынып турар ниитиниң айыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) сан составын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр.

РСФСР-ниң составында республикаларның бюджеттериниң, чер-чер бюджеттериниң күсели-биле хандыртынып турар ниитиниң айыл чок чоруунун (тус чер милициязының) сан составын РСФСР-ниң составында республикаларның хамаарышкан Министрлер Чөвүлелдери, крайларның, областарның, автономнуг областың болгаш округтарның, Москва болгаш Ленинград хоорайларының улус депутаттар Советтериниң күүсекчи комитеттери доктаадыр. Айыткан бюджеттериниң күсели-биле хандыртынып турар ниитиниң айыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) сан составын РСФСР-ниң иштики херектер министриниң томүйлаары ооң дараазында ол Советтериниң сессияларына бадылаары крайларның, областарның, автономнуг областарның болгаш округтарның, Москва болгаш Ленинград хоорайларының улус депутаттарының күүсекчи комитеттериниң иштики херектер эргеледериниң (кол эргелеэвинин) начальниктери удуртур.

Демир-орук, суг болгаш агаар транспортунда милициянны удуртулганы РСФСР-ниң ИХМ-ниң транспортта эргелеллериниң болгаш килдиссериниң хамаарышкан начальниктери боттандырар.

10 чүүл. Милициянның хүлээлгелери

Милициянын мурнунга салдынган сорулгаларга дүүштүү ооң хүлээлгелери болза:

1) кем-херек үүлгедиишкиннерин болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин баш бурунгаар болдурбазы, соксадыры, үүлгедиишкиннериниң болгаш үрээшкиннериниң болдунарынга идиг-диг байдалдарны илередип тодаадыры, бодунун бүүн эргелериниң хемчээли-биле ол байдалдарны чайладыр талазы-биле хемчегерни алыры;

2) кем-херек үүлгедиишкиннериниң, административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң болгаш озал-ондактан кылыдаан хамаатыларга, а ол шыкаш өске-даа берге байдалдарга, кадыкшылынга, амы-тынынга аймылдыг чүүлдерге таварышканнарга дузалыг өргүзери;

3) кем-херек үүлгедиишкиннерниң, административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында херектер талазы-биле бодунуң эргезинде сайгарылганы боттандырары;

8) кудумчуларга, шөлдерге, парктарга, транспорт оруктарынга болгаш вокзалдарга, аэропорттарга, хөй-ниитиниң өске-даа черлерине эргечурумну хандырары;

9) орук шимчээшкинин таарыштырары, орук шимчээшкиниң айыл чок болурунга хамаарыштыр доктаатты-нган дүрүмнерни, нормативтерни, чаңгыс аай чурумнарны сагып турарын контрольдаары, автомотолуг транспорт аймаан бүрүткээри, учедун тургузары, а ол шыкаш автомоторлуг транспорт аймаан чолаачылаар эргениң шынзылгаларын тыпсыры;

10) оттуг чепсекти, ооң ок-чемээзин, частыр материалдарны садып алырынга, кадагаларынга, ап чоруурунга, дажыглаарынга, а ол шыкаш ук чүүлдерни сайгарар объектилерни ажыдарынга, ажылдадырынга хамаарыштыр чөпшээрелди хоойлуга дүүштүр бээри, айыттынган ол чүүлдерни ажыглаарының база ажылдадырының доктаатты-нган чурумун сагып турарын контрольдаары;

11) өнчү ээлекчилери-биле керээлерге үндезилеп, оларга хамаарышкан эт-хөреңгилерни камгалаары, бүдүрүлгелерни, албан черлерни, организацияларны камгалаар салбырларга сургаалда ажылын чорудары;

12) кеземче херектериниң болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында херектер талазы-биле экспертиза хыналдаларын, а ол шыкаш дүрген истеп тывар ажыл-чорудулганың материалдарының талазы-биле эртем-техниктиг шинчиледелери чорудары;

13) озал-ондактар, халаптар, өрттер, бойдус халаптары болган үелерде, өске-даа онза болуушкуннар үезинде кижилериң амы-тынын камгалаар, оларга баштайгы эмчи дузазын көргүзер, а ол шыкаш ээзи чок арткан эт-хөреңгини камгалаар талазы-биле хемчегерни алыры, РСФСР-ниң девискээринге азы ооң чамдык черлериниге онза азы дайын байдалын чарлааныының таварылгазында ол байдалдарның эрге-хоойлу чурумун хандырарына, а ол шыкаш кижи болгаш малдың халдавырлыг зарыглары нептерээн үеде карантин хемчегерин чорударына киржири;

14) кыйгыртыышкын ёзуталр келириниден ойталап турар кижилерни эккээр, хоругдалга олуртур, истелге, байысалга болгаш хоойлу-биле көрдүнген өске-даа үүлдерни кылыр дугайында судтар тодаргайлаашкынарын, судьяларның доктаалдарын, прокурорнуң бижимел даалгаларын, бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле күүседир, чамдык чорудулга хемчегерин боттандырар талазы-биле оларга деткимчени көргүзер;

15) административтиг хоругдаашкын дугайында судтуң (судьяның) тодаргайлаашкынарын (доктаалдарын) күүседири;

16) саадаттырган, хоругдалга олурткан кижилерни камгалап кадагалаар, дажыглаар, ажаан хайгааараар;

17) паспорт системазының доктаатты-нган чурумнарын хамаатыларның болгаш албан-дужаалдыг кижилерни сагып турарын, а ол шыкаш РСФСР-ниң девискээринге келириниң, оортан үүнүп чоруурунун, аная турарының, эртериниң доктаатты-нган чурумнарын даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты байдалы чок кижилериң сагып турарын контрольдаары;

18) хосталгазын казытканнар турар черлерден хосталган кижилер хоойлуга дүүштүр оларга доктаткан кызыгаарлаашкынларны сагып турарын бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле контрольдаар, күш-ажылга албан кириштирер кылдыр шенелдеге шиитти-рген кижилерни база күш-ажылга албан кириштирер кылдыр хосталгазын казытканнар турар черлерден шенелде-биле хосталган кижилерни, а ол шыкаш хосталгазын казыттырып шиитти-ргеш, шиитке-линиң күүселдезин соңгаарлаткан кижилериниң аажычаңынга хамаарыштыр контроль чурумун ёзуталр хоойлуда көрдүнген таварылгаларда хынаалага киржири;

19) күрүнеңің эвес истелге албан черлерни тургузарынга чөпшээрелди хоойлуга дүүштүр бээри, ук албан черлериниң ажыл-чорудулгазының дугайында хоойлуда доктаатканы чүүлдерни оларның сагып турарын контрольдаары;

20) ээзи чок эт-хөреңгини болгаш шыжамырларны күүнеңің хамаарышкан органнарынга болгаш албан-дужаалдыг кижилерге дамчыдып берже чедир оларны кадагалап хамгалаарын хандырар талазы-биле соңгаарладып болбас хемчегерни алыры;

21) тывылган болгаш милицияга дужаатты-нган документилерни эт-сеңги, үүлелиг чүүлдерни болгаш өске-даа эт-хөреңгини кадагалап камгалаарын хандыраары, оларны чуурум ёзуталр эрге-оойлу эрге-оор азы доктаатканы чуурум ёзуталр сайгарар талазы-биле хемчегерни алыры;

22) арага, кара-таакпы айыыр хоочураан аарынга, шөөр аарыгларга азы кижи организминиң аарыгларга удурланыр аргазын үрегээр СПИД деп аарыгның халдавырынга таварышкан кижилерни прокурорнуң чөпшээрелин ёзугаар кадык камгалал албан черлеринге келириниден ойталаанларны ук албан черлериниң негелдези-биле оларга эккеп бээрин боттандырары;

23) улус депутаттары, улус депутаттарының кандидаттар, күрүне органнарының болгаш албан черлериниң албан-дужаалдыг кижилери, а ол шыкаш хөй-ниити каттыжыышкыннарының төлээлекчилери бодунуң дүрүм ёзугаар ажылчорудулгазын боттандырарынга удурланыышкынар азы айыылдыг кыжаныышкын тургустунуп келир болза, оларга дузаны бодунга тывыскан эргелериниң хемчээли-биле көргүзери;

24) когараанларның, херечилериниң болгаш кеземче чорудулгазының өске-даа киржикчилериниң, а ол ышкаш оларның өг-бүле кежигүүнериниң, чоок кижилериниң амы-тыны азы эт-хөреңгизи айыылга таваржыр болза, оларны камгалаар талазы-биле хоойлуда көрдүнген хемчегерни алыры.

11 чүүл. Милициянын эргелери

Милицияга даандырган хүлээлгелерни күүседириңге дараазында эргелерин аная тыпсыр:

1) кем-херек үүлгедиишкиннерин азы административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин, а ол ышкаш милициянның эрге-хүлээлгелерин, улус депутаттарының, улус депутаттарының болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннарының төлээлекчилериниң дүрүм ёзугаар ажылчорудулгазын боттандыраринга моондактыг хөделиишкиннерни соксадырын хамаатылардан болгаш албан-дужаалдыг кижилерден негээр;

2) кем-херек үүлгедиишкиннерин азы административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин кылган деп четчир үндезининг барымдаа бар болза, хамаатыларны болгаш албан-дужаалдыг кижилерни шыныдып бадыткаан оларның документилерин хынаар;

3) милициянын сайгарылгазында бар керектер болгаш материалдар талазы-биле хамаатыларны болгаш албан-дужаалдыг кижилерни келдирер, кыйгыртыышкынга келириниден чөптүг чылдагаан чокка ойталаан хамаатыларны болгаш албан-дужаалдыг кижилерни кеземче-чорудулга хоойлужудулгазының база административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында хоойлужудулганың доктаатканы таварылгаларында болгаш чурумун ёзугаар ол кижилерни эккээр;

4) эргежок чугула тайылбырны, медээлерни, шынзылгаларны, документилерни болгаш оларның хоолгаларын хамаатылардан болгаш албан-дужаалдыг кижилерден алыр;

5) административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында протоколларны тургузар, административтиг ёзуби-биле тудуп саададырын болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында хоойлужудулга-биле көрдүнген өске-даа хемчегерни боттандырар;

6) хоойлуда көрдүнген таварылгаларда болгаш инда айыткан чурум ёзугаар кеземче-чорудулга хемчегерин боттандырар;

7) кем-херек үүлгеткен деп каразыттырган кижилерни, а ол ышкаш магадылап соксадырының хемчээн ажыглаары көрдүнген кижилерни тудар болгаш хоругдаар;

8) кеземче шиитке-линиң күүселдезиниден болгаш административтиг хоругдаашкыдан ойталап чоруур кижилерни хамаарышкан органнарга болгаш албан черлеринге даразында дамчыдып бээри-биле хоойлужудулгага үндезилеп база инда көрдүнген чурум ёзугаар саададып тудар болгаш милицияга эккээр;

9) хоойлуда доктаатканы эмнелге болгаш кижизидилге характердыг хемчегерге хоойлуда көрдүнген чурум ёзугаар онаашкаш, ол хемчегерни эртериндеп ойталап чоруур кижилерни тудар болгаш тускай албан черлеринге аппарып чедирер;

10) хоойлуда көрдүнген таварылгаларда болгаш инда айыткан чурум ёзугаар кижилерни тудуп саададыр болгаш хүлээп алыышкычтаарыштырылга албан черлеринге аппарып чедирер;

11) хөй-ниити черлеринге эмнелге чораан болгаш кылаштай албас апарган азы азыышкынга таварышкан кижилерни азы өскелерге болгаш бодунга багай чүве кылып болгу дег апарганнарны, а ол ышкаш чуртталга бажыныңга — инда хамаатыларның бижимел билдириишкини ёзугаар, бир эвес айыттынган кижилерниң аажыгны инда өске кижилерни чалыкшылынга, амы-тынынга болгаш эт-хөреңгизиниге аймылдыг деп санаар барымдаа бар болза, оларны эмнелге албан черлеринге азы милициянның дежурный кезээнге эккээр;

12) кем-херек үүлгеткен азы административтиг эрге-хоойлу үрээн деп каразыттырган шериг албаныгларын шериг таныылдарынга, шериг комендантызынга, шериг кезектериниң командирлеринге азы шериг комиссарларынга дамчыдып бергиже чедир оларны тудуп саададыр;

13) эрге-хоойлу үрээшкиннериниге идиглиг байдалдарны чайладыр дугайында медээлерни, санаалдарны албан чугаалажып көөр кылдыр күрүне органнарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннарынга хоойлуга дүүштүр киирер;

14) кижилерини, боттуг чүүлдериниң, фактыларының учедун тургузарын хоойлуга дүүштүр боттандырар болгаш ол учеттуң медээлерни ажыглаар;

15) хоругдаттырган, кем-херек үүлгеткен азы тоянчы деп каразыттырган, саададып туттурган, өжегерээн кем-херек үүлгеткен деп бурууттырган, административтиг хоругдалга таварышкан, а ол ышкаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннерин кылган деп сезиктиг кижилерни ылаптыг таныыры болдунмас болза, оларны-бүрүткээр, чурукка тыртыырар, үнүн бижидер, кино аймаа-биле тыртыырар, салааларының изин бастырып хоолгалаар;

16) дүрген истеп тывар хемчеглерни хоойлужудулгага дүүштүр боттандырар;

17) хосталгазын казытканнар турар черлерден хосталып келгеннерни, күш-ажылга албан кириштирер кылдыр шенелдеге хосталгазын казытканнарны, күш-ажылга албан кириштирер кылдыр хосталгазын казытканнар турар черлерден шенелде-биле хосталганнарны, а ол ышкаш хосталгазын казыттырып шиитти-ргеш, шиитке-линиң хуусаазын соңгаарлаткан кижилерни хайгааараар контроль талазы-биле хоойлуда көрдүнген хемчеглерни ажыглаар;

18) кем-херек үүлгеткен деп каразыттырган кижилерни истеп сүрген үеде, кем-херек үүлгедиишкини болдунган азы болуп турар деп четчир медээ барда, озал-ондак болганда, а ол ышкаш хамаатыларның хууда айыыл чок чоруун болгаш хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун бойдустун чайгаар халаптарының, халаптыг озал-ондактар, кижи, малдың халдавырлыг аарыгларының, массалыг корум-чурум чок болуушкынарның үезинде хандырар сорулга-биле хамаатыларны чурталга болгаш өске-даа бажыңнарынче, оларга хамааржыр чер участоктарынче будүрүлгелерни, албан черлерини, организацияларның үеэлеп турар бажыңнарынче моондак чокка кирер.

Хамаатыларның чурттап турар бажыңнарынче оларны тура-соруунга чөрүштүр кирген бүгү таварылгалар дугайында милиция 24 шак дургузунда прокурорга дыннадып медээлээр;

19) эрге-хоойлу үрээшкиннериниң барымдаазын бадыткаарынга азы бадыткавазынга, азы эрге-хоойлу үрээшкиниң дугайында херекти шыны-биле сайгарып көөрүнге шинчилел херечилериниң түүнели эргежок чугула болза, кем-херек үүлгеткен азы административтиг эрге-хоойлу үрээн деп каразыттырган кижилериниң организминде арганың азы наркотиктиг каратаакпы аймааның барын тодарадыр кылдыр шинчилел бадыткаашкынын көргүзериби-биле оларны эмнелге албан черлеринче чорудар азы аппарып чедирер;

20) бойдустун чайгаар халаптарының, озал-ондактарының, өске-даа халаптарының уржуктарын узуткаарда, кижи болгаш малдың халдавырлыг аарыглары нептерээн таварылгада карантин хемчеглерни чорударда, транспорттун, харызааның, будүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылдаарын моондактаан массалыг корум-чурум чок чоруктарны, бөлүглежиишкиниг хөделиишкиниерни соксадырда, а ол ышкаш шиитти-рген, хоругдаттырган кижилер дескенде, оларны тыварда, кем-херек үүлгедиишкиннерни кылган деп каразыттырган кижилерни сүрүп тударда, транспорт аймааның хынаалазын боттандырары эргежок чугула бергенде, милиция органының начальниги-ниң азы ооң оралакчызының шиитпирин ёзугаар чер участоктарын долгандыр дуглаар (бүүзээлээр).

Ынчаарда ол черде чурттакчы чоп болгаш улус ажыл-агыйы таварымчалыг ажылдаан турар кылдыр хемчеглерни милиция ап чорудар;

21) хамааты ужар чүүл судноларының пассажирлериниң ап чораан үүлдериниң болгаш чүүктерин, а эргежок чугула болганда — боттарын хоойлужудулгага дүүштүр хынап көөр;

22) хамаатыларның кадыкшылын, амы-тынын болгаш эт-хөреңгизин камгалаар, истелге болгаш дилеп тывар хемчеглерни чорудар сорулга-биле кудумчуларга, оруктарга транспорт шимчээшкинин түр када кызыгаарлаар азы хоруур, а ол ышкаш чамдык чер участоктарынче, объектилерже хамаатыларны киирбес, аная артарын азы ол участоктардан, объектилерден үнүп чоруурун оларга дагыр.

23) техниктиг байдалды доктаатканы негелдерге дүүшпес транспорт аймаан ажыглаарын хоруур, транспорт аймаан доктаадыр болгаш оларны ажыглаарының база башкарарының документилерин, а ол ышкаш транспорт аймазына болгаш инда чудүрген чүүктерге хамаарышкан документилерни хынаар, чолаачыларның азы чүүктерин үдеп чораан хамаатыларның киржилгезин-биле транспорт аймаан болгаш чүүктерни хынап көөрүн боттандырар, транспорт аймаан хоойлуга чөрүшкек сорулгаларга ажыглап турар дугайында чигзиниишкин бар болза, транспорт аймаан хынап көөр, транспорт аймаан башкарган кижилер эзирик деп четчир барымдаа бар, а ол ышкаш транспорт аймаан ажыглаар болгаш башкарар эргенин документилери чок кижилерни транспорт аймаан ооң ынай башкарарындан чайладыр, ниитиниң айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле негелделер бир эвес сагыттынмайын турар болза, кудумчуларга болгаш оруктарга тудуг-септелге азы өскедаа ажылдарны кылырын кызыгаарлаар азы хоруур;

24) оттуг чепсекти, ооң ок-чемээзин кадагалаан болгаш ажыглаар черлерни, а ол ышкаш оларны берип турар черлерни хынап көөр, доктаатты-нган чурумуун үрээшкиннери илерээнде, ук үрээшкиннерни чайладыр дугайында албан күүседир өгелделерни хамаатыларга болгаш албан-дужаалдыг кижилерге кылыр, айыттынган чүүлдерни хураар, хамаарышкан объектилерниң ажылчорудулгазын хоруур, бердинген чөпшээрелдерни күш чок болдурар болгаш хоойлужудулгада көрдүнген өске-даа хемчеглерни алыр;

25) сан-хөө, ажыл-агый, сайгарлыкчы болгаш садыг ажыл-чорудулгазын таарыштырар хоойлужудулганың кеземче азы административтиг харысалга онааштырып болгу дег үрээшкининиң дугайында медээлер бар болза, будүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның чагыртып турар черлериниң, өнчүүн хевириниң хамаарылга чокка (даштыкы диломаттыг төлээ черлериниң ангыда) оларның ээлеп турар бажыңнарынче, хуузунда болгаш өске-даа ажыл-чорудулгага база сайгарлыкны чоруктун өске-даа хевирлериниге хамаатыларның ажыглап турары бажыңнарже моондак чокка кирер; эт-хөреңгиниң өнчү ээлекчизиниң азы ооң төлээлекчилериниң, төлээлеттирген кижилериниң киржилгези-биле будүрүлге, склад, садыг болгаш албаның өске-даа бажыңнары, транспорт аймаан, эт-хөреңгини кадагалаар болгаш ажыглаар өске-даа черлерни, а ол ышкаш чиг эттиг база продукциянын хевирлерни хынап көөр, кассаларны, бажыңнарны болгаш документилер, акша, садыгның материалдыг үнелиг чүүлдерин кадагалаан черлерни дуглап диизелээр, хыналда кылдыр садып алышкынны чорудар, будүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның будүрүлге база сан-хөө ажыл-агый чорудулгазының хынаалдарын, инвентаризацияларын, ревизияларын албан кылдырарын негээр, хоойлужудулга үрээн фактылар талазы-биле медээлерни болгаш тайылбырны оларның албан-дужаалдыг база материал талазы-биле харысалгалыг кижилериниң алыр;

26) күрүнеңің эвес истелге албан черлери бодунун ажыл-чорудулгазының доктаатты-нган чурумун үрээн илерээнде, оларны тургузарынга чөпшээрелдерни күш чок болдурар болгаш хоойлу-биле көрдүнген өске-даа хемчеглерни алыр;

27) мегелеп кылып алган демдектери илерээн документилерни, а ол ышкаш хамааты саарылгазынан ужулган болгаш тускай чөпшээрел чокка хамаатыларда турар чүүлдерни болгаш будүмелдерни хамаатылардан болгаш албан-дужаалдыг кижилерден хаарыар, ээзи чок эт-хөреңгини кадагалаар болгаш оларны ооң соңгаар кымга хамааржы-

(Уланчызы 3.кү арында).

Милиция дугайында Россия Федерациязының ХООЙЛУЗУ

(Улаштыы. Эгези 2-ги арында).

рының дугайында айтырыгны доктааткан чурум ёзугаар шиитпирлээр;

28) бойдустуң чайгаар халавы болган черге чедеринге, дүргеи эмнелге дузазы негеттинер хамаатыларны эмнелге албан черлеринге чедиреринге, кем-херек үүлгеткен кижилерни сүрүп тударыга, оларны милицияга эккээринге, а ол ышкаш озал-ондакка үрелген транспорт айнаан сөөртүрүнге, онзагай болуушкун болган черге чедеринге азы соңгаарладып болбас таварылгаларда дүргеи медээ-биле милицияның бөдүүн составын чыырыга даштыкы күрүнелериң дипломаттыг, консул болгаш өске-даа төлээ черлеринге, делегей организацияларыга хамааржыр транспорттан, тускай даалгалыг транспорт аймаандан ангыда, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларының, хөй-ниити каттыжышкыныларының азы хамаатыларның транспорт аймаан эргежок чугула болганда ол транспорт аймаанның чолаачыларын ону башкарарындан чайлатпышаан, ажыглаар;

29) бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга, хөй-ниити каттыжышкынарынга, хамаатыларга хамааржыр харылзаанның чепсек-херекселдерин албан ёзуның сорулгаларынга моондак чокка ажыглаар;

30) медээ алырының тускай чурумун кажан хоойлуби-биле доктааткан таварылгалардан ангыда, медээни бүдүрүлгелерден, албан черлериден, хамаатылардан хадас алыр;

31) кем-херек үүлгедиишкиннериниң байдалдарын, а ол ышкаш ук үүлгедиишкиннерни кылган кижилерни тодарадырыга баштайгы эге истелгеден, хандыр истелгеден болгаш судтан чаштының чоруур кижилерни, ис чок читкеннери тыварыга массалыг информация чепсектериниң аргаларын халас ажыглаар;

32) хамаатыларның чепшээрешкенин ёзугаар оларны кады ажылдажылгага киириштирер, кем-херек үүлгедиишкиннерин илередиринге, ону үүлгеткен кижилерни тударыга дузалааны дээш шаннал бөөр дугайында чарлаар, ук шанналды хамаатыларга болгаш организацияларга тыпсыр, милицияга даандырган өскеда хүлээлгелерин күүседир талазы-биле милицияга дузалаан хамаатыларны мактаншаннаар.

IV кезээ

Күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти милицияның ажыглаары

12 үүл. Күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти ажыглаарының негелделери болгаш хемчээлдери

Күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти үүле бо Хоойлу-биле көрдүнген таварылгаларда болгаш ында айыткан чурумну ёзугаар милиция ажыглаар.

Милиция ажылдакчылары тускай белеткелди эртер, а ол ышкаш, күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти ажыглаары-биле холбашкан байдалдарда хөделип шыдаар аргалыын үе-үеде хынаалыр хүлээлгелиг.

Күштү, тускай чепсек-херекселдерни азы оттуг чепсекти ажыглаарда, милиция ажылдакчызының хүлээлгези:

ол үүлдерни ажыглаар дээш бодалының дугайында сагындырар, милиция ажылдакчызының негелделерин күүседиринге чечиг үени бөөр, мичаарга күштү, тускай чепсек-херекселдерни азы оттуг чепсекти ажыглазарын саададыры хамаатыларның болгаш милиция ажылдакчыларының амы-тынынга, кадыкшылынга дорт айныларды тургузар болгаш өске-даа аар уржуктарга чедирер азы тургустунган байдалда кажан ындыг сагындырыышкының хөрээ чок азы болдунмас таварылгаларда, ол үүлдерни ажыглаар;

эрге-хоойлу үрээшкинин, ону үүлгеткен кижилерни, удур хөделген күштүн характеринден, айныларының хемчээлинден хамаарыштыр кандыг-даа когарал эң-не бичии болдуруне чүткүүр;

кемдээшкинге таварышкан кижилерге эмчи дузазын көргүзериг болгаш оларның төрелдериге болдупар-ла шаа-биле дүргеи дыңналырын хандырар;

кижи өдегениниң азы балыгланганының бүгү таварылгаларының дугайында прокурорга дыңнадыр.

Күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти бодунуң бүрүн эрге-хүлээлгелериннен аажыр ажыглааны дээш хоойлуның доктааткан харылсалгазынга онаажыр аппар.

13 үүл. Күштү ажыглаары

Милицияга даандырган хүлээлгелерни күүседирин күштү ажыглавас аргалар бир эвес хандырын шыдавас болза, милиция ажылдакчылары кем-херек үүлгедиишкиннерни болгаш эргe-хоойлу үрээшкиннерин соксадырыга, ындыг үүлгедиглер кылган кижилерни тударыга күштү, ооң иштинде демиселдин дайынчы аргаларын ажыглаар эргелиг.

14 үүл. Тускай чепсек-херекселдерни ажыглаары

Милицияның чепсегленишкинде бар тускай чепсек-херекселдерни дараазында таварылгаларда ажыглаар эргелиг:

1) хамаатыларже болгаш милиция ажылдакчыларынче халдаашкынны ойтур шаварыга;

2) милиция ажылдакчызынга удурланыышкынны соксадырыга;

3) амы-тынга, кадыкшылга, өнчүге удур кем-херек үүлгедип турган азы дезин чоруурун оралдашкан кижини тударыга;

4) чепсектиг удурланыышкынны кылыр бодалдыг деп четчиг барымдаалы бар кижилерни тударыга;

5) саадалын тутпурган кижилерни милицияга эккээрде үдээрде, саадаттырганнарны кадагалаарда, а ол ышкаш административтиг хоруудалга таварышканнар болгаш хоруудаттырганнар кажан дезин чоруур азы долгандыр турар кижилерге азы боттарынга хора чедирер байдалдыг барымдаа бар азы милиция ажылдакчызынга удурланыышкынны кыла бөөр болза;

6) хунаатырган бажыңнарны, дериишкиннерни, транспорт аймаан болгаш чер участокторын хостаарыга;

7) транспорттуң, харылзаанның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылдаарында моондактаан массалыг корумчурум чок чоруктарны болгаш бөлүглежишкининг хөделиишкиннерни соксадырыга;

8) доктаар дугайында милиция ажылдакчызының негелдезин транспорт аймаанның чолаачызы күүсетпээнде, ону доктаадырыга;

9) кем-херек үүлгеткен кижилерни илередиринге.

Тускай чепсек-херекселдер кылдыр дараазында үүлдер ажыглаттынган туруп болур:

резина мергелери — бо үүлдүң 1 кезээниң 1, 2, 7 пунктулары-биле көрдүнген таварылгаларда;

карак чажы төгүлдүрер газты — бо үүлдүң 1 кезээниң 1, 2, 4, 6, 7 пунктулары-биле көрдүнген таварылгаларда;

хүлүүр херекселдерни — бо үүлдүң 1 кезээниң 2, 3 болгаш 5 пунктулары-биле көрдүнген таварылгаларда. Ындыг херекселдер чокта, хүлүүрүнүн өске үүлдерни милиция ажылдакчызы ажыглаар эргелиг;

моондак үрээр херекселдерни — бо үүлдүң 1 кезээниң 4 болгаш 6 пунктулары-биле көрдүнген таварылгаларда;

транспортту албадап доктаадырының херекселдерин — бо үүлдүң 1 кезээниң 8 пунктузу-биле көрдүнген таварылгаларда;

сүт чаштыр херекселдерни болгаш бронемашиналарны — бо үүлдүң 1 кезээниң 4, 6, 7 пунктуларында көрдүнген таварылгаларында, ынчаарга милиция органының начальникинин азы оон оралакчызының үүле айтышкының ёзугаар ажыглаар болгаш ажыглаан үеден соңгаар 24 шактың дургузунда ол дугайын прокурорга дыңналыр;

кижинин арын, баш өңүн будуптар тускай үүлдерни — бо үүлдүң 1 кезээниң 9 пунктузу-биле көрдүнген таварылгаларда. Ынчаар будуптар тускай үүлдерни өнчүнүң объектилериге оон эзэнин азы төлөөлеткен кижизинин чепшээрешкенин ёзугаар тургузар;

албан херээнге ажыглаар ыттарны — бо үүлдүң 1 кезээниң 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9 пунктулары-биле көрдүнген таварылгаларда.

Тускай чепсек-херекселдерниң бүгү хевирлери бо хоойлуның 15 үүлүнүң 1 кезээ-биле көрдүнген таварылгаларда баа ажыглаттынган туруп болур.

Иштиг-саатты байдалы илдең хөөрөөженнерге, инвалид хевирлиг кижилерге хамаарыштыр оон ынай, чепсектиг удурланыышкын кылган азы кижилерниң амы-тынына болгаш кадыкшылына кыжаныышкынныг болук база өскеда хевирлиг халдаашкын кылган таварылгадан ангыда, азы четпээннерге хамаарыштыр, а ол ышкаш күүчүлээшкин характерлиг эвес болгаш транспорттун, харылзаанның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының ажылына моондактыг эвес, кичеңзижок дурум чок ёзу-биле чылган хурадларны, мотоциклерни, кудумчуларга хөлөөшкиннерни, мыскаларны соксадында, тускай чепсек-херекселдерни ажыглаары хоруудалга.

Эргежок чугула камгалалының азы эң-не эргежок чугула болганда, тускай чепсек-херекселдер азы оттуг чепсек кажан чокта, кандыг-даа херекселдерни милиция ажылдакчызы ажыглаар эргелиг.

Милицияның чепсегленишкининде тускай чепсек-херекселдериниң долу даңзызын, а ол ышкаш оларны ажыглаарының чурумнарын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр. Ынчаарга кедергей балыгланыышкынны таварыштыр тускай чепсек-херекселдер-биле азы аймылдыг үүлдер-биле милицияны чепсеглээри хоруглуг.

15 үүл. Оттуг чепсекти хереглээри болгаш ажыглаары

Оттуг чепсекти милиция ажылдакчылары дараазында таварылгаларда ажыглаар эргелиг:

1) хамаатыларның амы-тынынга азы кадыкшылынга айыылдыг халдаашкындан оларны камгалаарынга;

2) милиция ажылдакчызының амы-тынынга азы кадыкшылынга айыылдыг халдаашкынны ойтур шаварыга, а ол ышкаш ооң чепсээн хунаап алыр дээн оралдажыышкынны соксадырыга;

3) долаага туттурган кижилерни хостаарда;

4) амы-тынга, кадыкшылга, эт-хөрөңгиге удур аар кем-херек үүлгедиишкинин кылып турган, дезин чоруурун оралдашкан кижини, а ол ышкаш чепсектиг удурланыышкын кылган кижини тударда;

5) хамаатыларның чуртталга бажыңнарынче, күрүне органнарының, хөй-ниити каттыжышкынларының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының бажыңнарынче бөлүк азы чепсектиг халдаашкынны ойтур шаварда;

6) хоруудалдан дезин үнерин соксадырда: магадылалдың хемчээ кылдыр хоруудалга олуртқан кижилер, хосталгазын казыттырып шиитпирген кижилер дезин үнер дээнин болдурбас сорулгаларга, а ол ышкаш ук кижилерни күш-биле хостаар дээн оралдажыышкынны соксадырда.

Милиция ажылдакчылары оттуг чепсекти ооң ынай дараазында таварылгаларда база ажыглаар эргелиг:

1) милиция ажылдакчызы чаңгыс эвес удаа негелде кылган турбуже, транспорт аймаанның чолаачызы ол үеде кижилериниң амы-тынынга болгаш кадыкшылынга тодаргай айыылды тургуза бергенде, база доктаарынлан ойталаында, транспорт аймаан үреди-дириниң аргазы-биле ону доктаадырында;

2) дириг амытаныгның халдаашкын айылындан хамаатыларны камгалаарынга;

3) чепсекти ажыглаар бодалының дугайында сагындырарына, дүвүрээзин медээзин бөөрингe азы дуза дилеп кыйгырарына.

Хөрөөженнерге хамаарыштыр база чепсектиг удурланыышкын кылганындан, кижилерниң амы-тынынга кыжаныышкынныг чепсектиг азы бөлүк халдаашкындан аңгыда, назы-хары милиция ажылдакчызынга билдингир азы инвалид байдалдыг кижилерге, назы четпээннерге хамаарыштыр, а ол ышкаш хөй кижилер чыылган черлерге өске кижилер качыгдап болгу дег үеде оттуг чепсекти ажыглаары хоруглуг.

Милиция ажылдакчызы оттуг чепсекти ажыглаан таварылга бүрүзүнүң дугайында ону ажыглаан үеден соңгаар 24 шак дургузунда бодунуң ажылының азы оттуг чепсекти ажыглаан черинң аайы-биле милиция органының начальникинге рапортту бижип кинрер хүлээлгелиг.

Милицияның чепсегленишкининде оттуг чепсектиң болгаш ооң ок-чемзээниң хевирлериниң даңзызын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели бадылаар.

Кедергей аар балыгланыышкынга чедирер азы дыка айыылдыг болгу дег, оттуг чепсекти болгаш ооң ок-чемзээн милицияны чепсеглээрине хүлээп алыры хоруглуг.

16 үүл. Милицияның чепсектиг ажылдакчызының хуулда аймыл чок чоруунуң магадылалдары

Бо Хоойлунуң 15 үүлүнде көрдүнген үндезиннер кажан тургустунуп келген байдалда тыпты берип магатчок деп, милиция ажылдакчызы санап көргеш, оттуг чепсекти ажыглаары-биле ону хавындан уштуп, белеткеп алыр эргелиг.

Милиция ажылдакчызынга туттуруп турар кижи ооң турзун деп айыткан черинден улям моокшулаар азы холунда чепсээн хунаап алыр дээн оралдажыышкынныры бо Хоойлунуң 15 үүлүнүң бирги кезээнин 2 пунктузунга дүүштүр оттуг чепсекти ажыглаар эргени милиция ажылдакчызынга берип турар.

V кезээ

Милицияга албан кылып эрттирери

17 үүл. Милиция ажылдакчызы

Милицияда албан-дужаалды эзлеп турар кижи милициянын ажылдакчызы болур, доктааткан чурум ёзугаар аңза тускай шериг адын тыпсыр. Милиция ажылдакчыларының тускай шериг аттарының даңзызын болгаш ук аттарны тыпсырының чурумун РСФСР-ниң Дээди Соведи тодаргайлаар.

Милиция ажылдакчызының бүрүн эрге-хүлээлгелерин бадыткаар албанның шынзылгаларын болгаш доктааткан хевириниң демдээн оларга тыпсыр.

Милиция ажылдакчызы чогуур белеткелди эткен үеде бүрүткелдиг оттуг чепсекти болгаш тускай чепсек-херекселдерни доктаамал кадагалаар болгаш ап чоруур эргелиг.

Милиция ажылдакчылары чаңгыс аай хевирлиг хептиг болур, ооң хевирлерин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели бадылаар.

РСФСР-ниң составына кирип турар республикаларның эргечагырга органнарының болгаш эрге-чагырганың чер-чер органнарының шиитпирин ёзугаар ниитиниң айыл чок чоруук милициязының (тус чер милициязының) шериг хеви хөрөкте болгаш шенекте ылгавыр демдектиг туруп болур.

18 үүл. Милиция ажылдакчызының албан ёзунуң хүлээлгелери болгаш эргелери

Милиция ажылдакчызы хүлээлгелерин күүседир болгаш бо Хоойлу-биле көрдүнген милициянын эргелерин бодунуң эзлеп турар албан-дужаалынга дүүштүр эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге ажыглаар.

Милиция ажылдакчызы РСФСР-ниң девискээринге эзлеп турар албан-дужаалындан, турар черинден болгаш ує шагындан хамаарылга чокка:

— кем-херек үүлгедиишкиннериден, административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериден, озал-ондак таварылгаларындан качыгдаанарга, а ол ышкаш харыксыраанларга азы амы-тынынга айыылдыг байдалга таварышканнарга дузаны, ооң иштинде эмнелгеге чедир баштайгы дузаны көргүзер;

— хуунуң болгаш ниитиниң айыл чок чоруунга кыжаныышкынныг болуушкунар дугайында хамаатылар аңза дыңнадып, дилег кылган таварылгада азы ындыг болуушкуларны милиция ажылдакчызы бодуң дорт эскерген таварылгада кижилерни камгалаар эрге-хоойлу үрээшкиннерин баш удур болдурбас болгаш соксадыр ындыг үүлгедиишкиннерни кылган деп сезинчиг кижини тудар, болуушкуларга таварышкан черни камгалаар талазы-биле хемчегленни алыр болгаш ол дугайында милициянын чоок-кавыда сал-бырыга дыңнадыр хүлээлгелиг.

Бо үүлдүң 2 кезээ-биле доктааткан албан ёзунуң хүлээлгелерин күүседиринге бо Хоойлу-биле көрдүнген милициянын эргелерин милиция ажылдакчызы ажыглаар эргелиг.

19 үүл. Милиция ажылдакчыларын хүлээп алыры болгаш халаары

РСФСР-ниң 18 хардан хулу эвес, 35 хардан өрү эвес назылыг хамаатылары национальдан, эр, хөрөөженнеринден, социал байдалындан, шажынны канчаар көөрүнден, үзел-бодалдарындан, хөй-ниити каттыжышкынларына кежигүн азы кежигүн эвезинден хамаарылга чокка милицияга албан кылып кирер эргелиг, ооң билин ортумактан куду эвес болгаш бодунуң хуузунда база ажылнышчы мөзүг-шынарларын, күшдамыр белеткелиниң, кадыкшылының талазы-биле милицияга даандырган хүлээлгелерин күүседип шыдаар аргалыг болур ужурлуг.

Шииткелдиг азы шиитпирип чораан хамаатылар милицияга албан кылыры-биле хүлээп алынмас.

Милицияда эзлеттинмээн албан-дужаалдарны дакпырлаарын хуузунда дугуржулгаларны кылырының аргазы-биле боттандырар.

Милицияга ажылдаар дээн кижиниң белеткелиниң деңнелиндеен болгаш эзлеп албан-дужаалындан хамаарыштыр үш айдан бир чыл чедир шелде хуусаазын аңаа доктаадыр.

Милицияга албан кылыры-биле хүлээп алдынган шериг албанныгларны, ооң иштинде РСФСР-ниң ИХМ-ниң милицияга кадрлар белеткээр өөредилге черлериниң дыңнакчыларын болгаш курсантыларын шериг үчүдүнан уштуп болгаш олар РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунда үйтка кирген турар.

Милиция ажылдакчылары чаңгыракты хүлээп алыр, ооң бижимелин РСФСР-ниң Дээди Соведи бадылаар.

Милиция ажылдакчызын албанындан дараазында барымдаалар ёзугаар халаан туруп болур:

— иштики херектер органнарына албан кылырының дугайында Дүрүм-биле доктааткан үстүкү назы-хар четкенде;

— пенсияже үнер эргени бөөр албанның хуусаа чылы четкенде;

— дугуржулгада көрдүнген албан кылырының хуусаазы тенгенде;

— шенелде хуусаазы тенгенде азы ук хуусаа тенгүже өскеде безин албан кылыр арга-шинээзинин чогу илерээн таварылгада;

— дугуржулганың негелделерин үрээни-биле холбаштыр;

— албан эрттирериниң моондактыг кылыр кадыкшыл байдалының баксыраны-биле;

— албан-ажылынга таарыштас болганы-биле;

— сагылга-чурумну каржызы-биле азы үргүлүү үреп келгеннеңнең кандыг-даа хевирлерин кылыры, бүдүрүлгелерге, албан черлериниге, организацияларга дакпырлап ажылдаары милиция ажылдакчыларынга хоруглуг, ынчалзажок бо хоруушкун чогаалыкчы, эртем болгаш башкы ажыл-чорудулгазынга хамаарышпас. Эвилелдешкен өске республикалар девискээринге эрге-чурумну хандырар сорулга-биле РСФСР-ниң милиция ажылдакчыларын чорударын чүгле эки тура үндезинин болгаш РСФСР-ниң Чазаанның база хамаарышкан эвилелдешкен республиканың чазаанның арызынга дугуржулгалар-биле тодаргайлаан чурум ёзугаар боттандырар.

21. үүл. Милиция ажылдакчыларын белеткээри

Милицияга албан кылыры-биле хүлээп алдынган кижилер профессионалдыг тускай өөредилгени азы дагын белеткелди албан-биле күүседир чурум ёзугаар эртер.

Милицияның профессионал кадрларын РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунуң дээди болгаш ортумак өөредилге черлери, а ол ышкаш өске-даа министерстволарының, ведомстволарының өөредилге черлери белеткээр.

Милиция ажылдакчыларын белеткээрин боттандырып турар РСФСР-ниң ИХМ-ниң өөредилге черлериге ортумак эртемниг болгаш 18 хар четпээн кижилерни база хүлээп ап болур.

Милиция ажылдакчыларын белеткээрни боттандырып турар РСФСР-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң дыңнакчыларын, курсантыларын, а ол ышкаш РСФСР-ниң иштики херектер министри бадылаан штаттыг ук өөредилге черлериниң удуртукчу болгаш профессор-башкы составын милицияда албан эрттирип тупар деп санаар.

РСФСР-ниң ИХМ-ниң өөредилге черинің дугайында Дүрүмүү (уставты) болгаш өөредилге программаларын доктааткан чурум ёзугаар бадылаар.

22 үүл. Милиция ажылдакчыларының күш-ажыл төлевири

Милиция ажылдакчыларының акша хандырылгазының хевирлерин болгаш хемчээлдерин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр болгаш милицияның кадрларын конкурс ёзугаар четчеңнээрин хандырар, а ол ышкаш албан-ажылының характерин база байдалдарын барымдаалап көргеш турар ужурлуг.

РСФСР-ниң составында республикаларының Дээди Советери, улус депутаттарының чер-чер Советери милиция ажылдакчыларынга доктааткан акша хандырылгазыдан ажыр немелде төлевирин берип болур.

VI кезээ

Милиция ажылдакчыларынын эрге-хоойлу болгаш социал камгалалының магадылалдары

23 үүл. Милиция ажылдакчыларының дүрүм ёзугаар негелделерин күүседириниң албан болуру

Милиция ажылдакчыларының дүрүм ёзугаар негелделерин хамаатылардың болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң күүседири албан болур.

Милиция ажылдакчызының дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни база аңаа даандырган хүлээлгелерни күүседиринге моондактыг хөделиишкиннер дээш хоойлуда доктааткан чурум ёзугаар харылсалгага онааштырар.

Бо хоойлу-биле көрдүнген таварылгаларда күштү, тускай чепсек-херекселдерни болгаш оттуг чепсекти ажыглаары-биле эрге-хоойлу үрекчиннге чедиргеи моральдыг материалдыг болгаш күшдамыр когарал дээш, бир эвес чедирген ол когарал ылдынган удурланыышкынның күжүнге деңнежир болза, милиция ажылдакчылары харысалга хүлээвес.

24 үүл. Эргежок чугула камгалал болгаш милиция ажылдакчызының ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыраан-не эргежок чугула үүлдер

Эргежок чугула камгалал болгаш эң-не эргежок чугула болу бээр байдал дугайында хоойлужудулганың доктааткан үүлдери милиция ажылдакчызының ажыл-чорудулгазынга база хамааржыр.

25 үүл. Милиция ажылдакчызының ажыл-чорудулгазынга холгаарлаашкынны болдурбазы

Милиция ажылдакчызы аңаа даандырган хүлээлгелерни күүседирде, үүле дорт болгаш хамаарышкан начальниктериниге чагыртыр.

Хоойлу ёзугаар дорту-биле төлөөлеттирген кижилерден ангыда, милиция ажылдакчызының ажыл-чорудулгазынга хиржиз эрге кымда-даа чок. Бо хоойлу-биле милицияга даандырбаан хүлээлгелерни күүседир кылдыр милиция ажылдакчызын албадаар эрге кымда-даа чок.

Хоойлуга илдең-не чөрүшкек дужаалды азы айтышкынларны кажан хүлээп алыр үеде милиция ажылдакчызы хоойлуну удуртулга болдурар хүлээлгелиг.

26 үүл. Милиция ажылдакчызының өчүү

Кем-херек үүлгедиишкининиң азы административтиг эрге-хоойлу үрээшкининиң дугайында херектің талазы-биле милиция ажылдакчызының берген өчүүн хоойлуда айыткан чурум ёзугаар алдынган өске херечилер-биле деңнежир кылдыр үнедеп көөр.

27 үүл. Ажылдан ундурткенде, милиция ажылдакчызының судка камгаланыр эргези

Милициядан ундурер дугайында дужаалга хамаарыштыр милиция ажылдакчызы судка домудал киирер эргелиг.

28 үүл. Профессионалдар, эвилелдериниге (ассоциацияларына) милиция ажылдакчыларының каттыжар эргези

Бодунуң профессионал, социал-экономиктиг болгаш өске-даа эргелерин база эрге-чыгыгалын камгалаар сорулга-биле милиция ажылдакчылары профессионалдар эвилелдериниге (ассоциацияларына) каттыжар азы киирер эргелиг. Милиция ажылдакчыларының профессионалдар эвилелдериниң (ассоциацияларының) тургузарының чурумуң болгаш оларның эрге-хүлээлгелерин РСФСР-ниң хоойлужудулгазы-биле тодаргайлаан.

Коллективтиг күш-ажыл маргылдаалын шиитпирлээриниң аргазы кылдыр милиция ажылдакчызы бодунуң ажылын соксадыры хоруглуг.

29 үүл. Күрүне страхованнын болгаш милиция ажылдакчызы өлген азы кем-дээн таварылгада когаралды дуглаары

Хамаарышкан бюджеттериниң акша-хөрөңгилериниң, а ол ышкаш керээлерге үндезилеп министерстволардан, ведомстволардан, бүдүрүлгелерден, албан черлериниден болгаш организациялардан тускай фондуларга кирер акша-хөрөңгилериниң күсели-биле күрүнениң хуула албан кылдырар страхованиезинге милицияның бүгү ажылдакчылары хамааржыр кирген турар.

Албанның ажыл-чорудулгазын боттандырып турганы-биле холбаштыр азы албан эрттирип турган үеэниде балыгланганының (кемдээнинин), аараанының уржуунда албандан халашканының соңгуунде бир чыл чедир үеде өлген (мөчээн) таварылгада өгбүлезинге, азыраттырып чораан кижилерге өлген (мөчээн) кижиниң он чылда акша хандырылгазының хемчээлинге деңнежир хары угда пособиени хамаарышкан бюджеттиң акша-хөрөңгилериниң күсели-биле тыпсыр болгаш ол түүнү буруулуулардан дараазында тыртар.

Албанның ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле холбаштыр кемдээшкинге таварышкан уржуунда милиция ажылдакчызы оон ыңай албан эрттирер аргазы чок болу бергенде, беш чылда акша хандырылгазының хемчээлинге деңнежир хары угда пособиени хамаарышкан бюджеттиң акша-хөрөңгилериниң күсели-биле ацаа тыпсыр болгаш ол түүнү буруулуулардан дараазында тыртар.

Албанның ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле холбаштыр милиция ажылдакчызы кемдээн азы кадыкшылының байдалы оон өскээрдаа баксыраан таварылгада аңаа акша эгидиишкинин бо үүлде айыткан үндезини езугаар тывыскан пенсиязының хемчээлинден ажыр хамаарышкан бюджеттің акша-хөрөңгилериниң азы милиция-биле керээ чарган министерстволарының, ведомстволарының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының акша-хөрөңгилериниң күсели-биле аңаа төлөөр.

Албанның ажыл-чорудулгазы-биле холбаштыр милиция ажылдакчызының азы оон чоок кижилериниң эт-хөрөңгизинге таварышкан хогаралды хамаарышкан бюджеттің акша-хөрөңгилериниң күсели-биле долу хемчээли-биле эгидер болгаш ол түүнү буруулулардан дараазында тыртар.

30 үүл. Милиция ажылдакчыларын чуртталга шөлү-биле хандырары

Милиция албанынга хүлээп алдынган кижилерге чуртталга азы квартира азы хоойлужудулга-биле доктааткан норма ёзугаар бажың хевирлиг кылдыр улус депутаттарының чер-чер Советтери, хамаарышкан министерстволар, ведомстволар, бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар бирги эзлчегде, а милицияның участок төлөөлериге — ол албан-дужаалга кирген үеден соңгаар алды айдан орай өөрдө бөөр.

Милиция болза РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткан чурумун ёзугаар албан черинің чуртталга бажың фондулуг туруп болур.

Чуртталга шөлүнүң, коммунал ачы-дуза чедирилгезинин, а ол ышкаш одаар үүлдүң өртээн төлөөр талазы-биле милиция ажылдакчыларынга чиглеженн тыпсыр.

Кедөө черде болгаш хоорай хевирлиг суурларда ажылдап турар милицияның инспекторлары, оларның-биле кады чурттап турар өг-буле кежигүннерин улус депутаттарының чер-чер Советтери доктааткан нормага дүүштүр чылыдылгалыг база чырыткылыг чуртталга бажыңнарынбиле халас хандырар.

Транспортта милиция ажылдакчыларына чуртталга бажыңнарын транспорттун РСФСР девискээринге бодунуң ажыл-чорудулгазын боттандырып турар хамаарышкан министерстволары болгаш бүдүрүлгелери бирги өөлчегде бөөр.

Бодунга тускай болгаш кооператив аайы-биле чуртталга бажынын тударынга хуузу чок болгаш 20 чыл хуусаалыг база 50 хуузун хамаарышкан бюджеттериниң акша-хөрөңгилериниң күсели-биле төлөөр чөлүнүн милиция ажылдакчылары алыр эргелиг.

Улус депутаттарының чер-чер Советтери чиглелдиг өөлелдер ёзугаар чуртталга бажынын ооң өртээнин 50 хуузун төлөөр болгаш милиция ажылдакчылары өнчү кылдыр алырына оларга садып болур.

Милицияга 20 чылдан эвээш өөс хуусаада ажылдаан соңгуунде курлавырже үнген азы халашканының соонда чуртталга бажынын чиглелдиг артек-биле садып алыр болгаш бажын хөлезизин чиглелдиг төлөөр эргени милиция ажылдакчыларынга хандырар.

Албан аайы-биле ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле холбаштыр милиция ажылдакчызы өлген таварылгада кажан ону ооң мурнунда үчүтка тургузарда, үндезиннерни барымдаалап, милиция ажылдакчызы өлген хүнден соңгаар бир чылдан орай эвесте чуртталга шөлүн ооң өтбүлези алыр эргени тыпсыр.

31 үүл. Милиция ажылдакчызын телефон-биле хандырары болгаш школа назы четпээннериң албан черлериниге олуттарны бөөри

Кеземче хөрөөн истээр милициянын, а ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң тодаргайлаары, милицияның өске-даа албан черлериниң ажылдакчыларының квартираларына телефоннарны билдириишкин киирген хүнден соңгаар бир чыл хуусаада тургузуп бөөр.

Милиция ажылдакчыларының уругларына школа назы четпээннериң уруглар албан черлериниге турар олуттарны улус депутаттарының чер-чер Советтери, хамаарышкан министерстволар, ведомстволар, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери билдириишкин киирген хүнден соңгаар бир чыл хуусаада тургузуп бөөр.

32 үүл. Милиция ажылдакчызының халас чоруур

Милиция ажылдакчылары РСФСР-ниң бүгү девискээринге хоорайның, хоорай чоогунуң, тус чериниң (таксиден ангыда) ниити транспорттун бүгү хевирлери-биле, а ол ышкаш көдөө черлерге — чоруумал транспорт-биле халас чоруур.

Транспортта албан эрттирип турар милиция ажылдакчылары хандырып турар участокторының хемчээлинге поезжиге, хем болгаш далай судноларына халас чоруур эргелиг.

Хуузунда бодунуң транспорттун албанның сорулгаларына ажыглап турар милиция ажылдакчыларына доктааткан хемчээлдер ёзугаар акша өгдилишкинин төлөп бөөр.

33 үүл. Командировкага чораан үеэниде милиция ажылдакчызының эргелери

Албанның командировкаынче чоруткан милиция ажылдакчызы транспорттун бүгү хевирлери-биле чоруурунун билеттерин эзлчег чок садып алыр болгаш албанның командировка шынзылгазы-биле алчылар бажыңынга чурттаар эргелиг.

34 үүл. Милиция ажылдакчызының эрге-хоойлу болгаш социал камгалалының магадылалдарын сагыбааны дээш харысалгазы

Милиция ажылдакчызының эрге-хоойлу болгаш социал камгалалының бо Хоойлу-биле көрдүнген магадылалдарын сагыбааны дээш ол талазы-биле бурууулуг албан-дужаалдыг кижилер РСФСР-ниң хоойлужудулгазы-биле доктааткан харысалганы хүлээр.

РСФСР-ниң составында республикаларының чазактары болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтери милиция ажылдакчыларының социал камгалалының бо Хоойлу-биле көрдүнген магадылалдарын сагыбааны дээш ол талазы-биле бурууулуг албан-дужаалдыг кижилер РСФСР-ниң хоойлужудулгазы-биле доктааткан харысалганы хүлээр.

РСФСР-ниң составында республикаларының чазактары болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтери милиция ажылдакчыларының социал камгалалының бо Хоойлу-биле көрдүнген магадылалдарын база доктааткан туруп болур.

VII кезээ

Милицияны акшаландырары болгаш ооң материал-техниктиг хандырылгазы

35 үүл. Милицияны сай-хөөжүдери

РСФСР-ниң республика бюджединден, РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларының бюджеттеринден болгаш чер-чер бюджеттеринден, доктааткан чурум ёзугаар өөрдө керээлерге үндезилеп министерстволардан, ведомстволардан, бүдүрүлгелерден, албан черлериниден, организациялардан кирген акша-хөрөңгилерден, а ол ышкаш РСФСР-ниң болгаш РСФСР-ниң составында республикаларының хоойлуларынга дүүштүр бюджеттен дашкаан тодаргай сорулалыг фондулардан болгаш өскеда киирин алымышкынаалан милицияны акшаландырарын боттандырар.

РСФСР-ниң составында кирип турар республикаларының болгаш чер-чер бюджеттериниң акша-хөрөңгилерниң күсели-биле иниитиниң айыл чок чоруунун милициязын (тус чер милициязын) акшаландырар, ооң даңзызын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели тодаргайлаар.

РСФСР-ниң составында республикаларының Дээди Советтери, крайларының, областларының, автономнуг областының, автономнуг округтарының, Москва болгаш Ленинград хоорайларының, өске-даа хоорайларының, хоорайларда районнарының, суурларының, чурттаачылыг көрээ черлериниң болгаш РСФСР-ниң база РСФСР составында кирип турар республикаларының хоойлуларынга дүүштүр тургузар акшаландырар өске-даа черлериниң улус депутаттарының Советтери бодунга бар акша-хөрөңгилериниң хемчээлинде милицияны хандырарынга парыгалдарны бот-тускай-

(Төнчүү 4-кү арында).

Милиция дугайында Россия Федерациязының ХООЙЛУЗУ

(Төнчүү. Эгези 2-ги, 3-кү арыннарда).

даң көвүдеп болур эргелиг.

Объектилер камгалалын боттандырып турар милицияның салбырларын керээлерге үндезилеп киирип алган акша-хөреңгилериниң күсели-биле хандырар.

Транспортта милицияның салбырларын РСФСР-ниң республика бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле хандырар.

Бюджеттен дашкаар кирген акша-хөреңгилерин милицияның материал-техниктиг болгаш социал хандырылгазын экижидиринге, милиция ажылдакчыларының күш-ажылынга идиг бээринге ажыглаар.

36 үүл. Милицияның материал-техниктиг хандырылгазы

Милицияның материал-техниктиг хандырылгазын милиция салбырларын акшаландырарынга тускайлаан акша-хөреңгилериниң күсели-биле боттандырар.

Милицияның материал-техниктиг хандырылгазының чурумун болгаш нормазын РСФСР-ниң Иштики херектер министерствозунуң саналын ёзугаар РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр.

Милицияга даазнырган хүлээлгелерни күүседиринге эргежок чугула транспорт аймаан болгаш өске-даа техниканы күрүне бүдүрүлгелериндеп, организациялардан, албан черлериндеп болгаш өске-даа өнчү ээлекчилериндеп милиция хүлээп алыр эргелиг.

Улус депутаттарының черчер Советтери албан кылыр бажыңнарны милицияга бээр, а милицияның участок инспекторларынга — ажылдаар бажыңнарны дериттинген мебель аймаа болгаш харылзаа херекселдери-биле кады тыпсыр.

Керээлерге үндезилеп киргеп акша-хөреңгилериниң күсели-биле хандыртынып турар милиция салбырларының албан кылыр бажыңнарын хамаарышкан министерстволар, ведомстволар, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери бээр.

Транспортта милицияга албан кылыр бажыңнарны, дериг-херекселдерни болгаш харылзаа херекселдерин РСФСР-ниң девискээринге бодунуң ажылчорудулгазын боттандырып турар транспорттуң хамаарышкан министерстволары болгаш бүдүрүлгелери халас бээр.

Милицияга берген албан кылыр бажыңнарның техниктиг ажыглалын, ооң иштинде чылыдылгазын, чырыдарын болгаш капитал септелгезин улус депутаттарының Советтери, министерстволар, ведомстволар, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери хандырар.

Формалыг хеп-биле, боочепсек, ок-чемзек, тускай чепсек-херекселдер болгаш техника-биле милицияны хандырарын доктааткан норма ёзугаар РСФСР-ниң ИХМ дамчыштыр боттандырар.

VIII кезээ

Милициянның ажыл-чорудулгазынга хоойлу-дүрүмнү сагыырының болгаш хамаатыларның эргелерин хандырарының магадылалдары

37 үүл. Милициянның ажыл-чорудулгазынга контроль

Милициянның ажыл-чорудулгазынга контрольду РСФСР-ниң иштики херектер министри, РСФСР-ниң составынга кирип турар республикаларының иштики херектер министрлери, милициянның үстүнде турар органнары, а нитиниң айыыл чок чоруунун милициязының (тус чер милициязының) ажыл-чорудулгазынга контрольду — улус депутаттарының хамаарышкан Советтери болгаш оларның күүсекчи комитеттери боттандырар.

Улус депутаттарының Советтери милициянның кезеемчечорудулга, оперативтиг дүрген истээр ажыл-чорудулгазынга болгаш административтиг эрге-хоойлу үрээшкиннериниң дугайында херектер талазы-биле сайгарылгазынга холгаарлап киришпейн, милициянның ажылынга контрольду боттандырар.

Милициянның ажыл-чорудулгазынга хөй-ниитиниң контролюн социал камгалал организацияларының, хамаатылар коллективтериниң болгаш милиция органнарының аразынга чардынган керээлерге үндезилеп боттандырар.

38 үүл. Милициянның ажыл-чорудулгазының хоойлу-дүрүмге дүүшкен турарынга хайгаарал

Милициянның ажыл-чорудулгазы хоойлу-дүрүмге дүүшкен турарынга хайгааралды РСФСР-ниң Чингине прокурору болгаш аңаа чаңыткан прокурорлар боттандырар.

39. үүл. Милиция ажылдакчыларының дүрүмге таарышпас хөделишкиннеринге хамаарыштыр хомудал кылырының эргези

Милиция ажылдакчызының хөделишкини азы хемчет албаан хөделишкини бодунун эргелерин, хосталгаларын болгаш дүрүм ёзугаар эргеажыктарын кыскан деп санаа турар хамааты кижи милиция ажылдакчызының ол хөделишкининге азы хөделбээнинге хамаарыштыр милициянның үстүнде турар органнарынга азы албан-дужаалдыг кижизинге, прокурорга азы судка хомудалды киирер эргелиг.

40 үүл. Милиция ажылдакчыларының харысалгага онаажып болуру

Хоойлуга чөрүшкек хөделишкиннер азы хемчет ап хөделбээни дээш милиция ажылдакчылары хоойлунун доктааткан харысалгазын хүлээр.

Хамаатыларга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга милиция ажылдакчызының чедирген когаралын хамааты хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум ёзугаар эгидер.

«ЧОН БИСКЕ ДУЗАЛАЖЫР БОЛЗА...»

Бо чылдың октябрь 5-те Иштики херектер яамызының дүрген истелге салбыры тургустунганындан бээр 75 чыл болганын демдеглеп эрттирген. Барыын-Хемчик район чагыргазының иштики херектер килдизинің дүрген истелге салбырының ажылдакчыларының ажылхеректерин чонга таныштырар сорулга-биле салбырын начальниги Олег Ооржакович БАДЫ-биле болгаш оон чамдык ажылдакчылары-биле ажык чугааны кылган мен.

— Олег Ооржакович, силер ам районнуң иштики херектер килдизинде элээн үр үеде ажылдай берген, арга-дуржулгалыг ажылдакчы болгай силер, бодуларың бо харыылап турар салбырыңарның ажылыжын солуунуң номчукчуларынга таныштырып берип көрүңөрем.

— Ийе, бистің бо салбырның ажылдакчыларының кылып чорудуп турар ажылын чон эки-ле билбес. Мындыг дүрген истелге салбыры тургустунгандан бээр ам 75 чыл болган чүве-дир. Бо үениң иштинде иштики херектер килдизинің дүрген истелге салбыры кандыг ажылдарны кылып чорутпаан дээр боор. Бүгү-ле болгулаан кем-херекти баштай дүрген истелге салбырының ажылдакчылары эгелеп кылыр болгай.

Бистің бо салбырга моон мурнунда чылларда 5-6 кижи ажылдап турган болза, ам мээң-биле кады 13 кижи четкен. Кожуун девискээринде болуп турар кем-херектерниң саны өзүп турары-биле бо салбырның ажылдакчыларының санын өстүрген чүве. Бисте шупту аныяк оолдар, үгле беш кижи үш чылдан өрү ажыл стажтыг. Кол-ла сорулгавыс чүл дээрге болган херекти изин-биле илередири, бүрүүлүг кижини тудуп, хемчет алыры болгай. Милициянын дежурный өрээлинге телефон долган, кандыг-бир кем-херек үүлгедиишкиннери, оор-сук, өлүрүүшкүн болгаш өске-даа кем-херектер болган болза, ынаар бир дугаарында бистин салбырынын ажылдакчылары баар, болган херекти сайгарар. Бо бүгүнүң түңнелин үндүрүп, чогуур протоколдарны тургускаш, бүрүүлүларга хамаарыштыр улаштыр истелге чорудары-биле истелге килдизинге херекти дамчыдып бээр.

Бо чылдың эрткен 9 айында район девискээринге 566 кем-херек үүлгедиишкиннери бүрүткеттинген, оларның иштинден 16 өлүрүкчү чорук болган. Бо херектің шуптузунга бистің салбырның ажылдакчылары киришкен, ону ажыдып илереткен болгай. Ооң үүлгедикчилерінге удур амы-тынын артынга каггаш, ок-боозун тутканын дүрген истелге салбырының ажылдакчылары чоруптар. Салбырның ажылдакчылары тус-тузунда ангы даалга-хүлээлгелиг: кем-херек кылгаш, дезип турарларны тудар, оорлар-биле демисел чорудар, наркоманнар-биле ажылдаар дээш, өске-даа херектерни хүн бүрү кылып турар.

Дүрген истелге салбырының ажылдакчыларынга дузалаар кол күш — чон болур. Сөөлгү үеде чамдык кижилер көрген, билген үүлдерин чажырар апарганы кончуг хомудаңчыг. Мындыг таварыгада истелгени дүрген кылып, кем-херек үүлгедикчизинің изинче үүп алыры кончуг берге апаар-дыр. Моон соңгаар чон бистің ажылывыска дузалажып, көрген, билгенин чугаалап, болган үүлдү дарый дамчыдар болза бистің ажылывыс чедиишкинниг, дүрген болур.

Сөөлгү үеде мал оорлаар чорук көвүдеп турар. Малын азы бажын-балгадын оорга алыскан улус чогуур үезинде биске дыңнатпайн, үе элээн эрте бергенде дыңнадыры, ол херекти истээри бергедей бээр-дир.

— Нитизи-биле силерниң салбырның ажылдакчыларының кылып турар ажылы хөйдүр. Ам тодаргай, билдингир болуру-биле кандыг айыылдыг кем-херектерни илереткенин кыска чижектер-биле чугаалап берип көрүңөрем.

— Аянгаты суурга участок төлээзин өлүрген Отчугаш Саяны барык бир чыл хиреде сүржүп келгеш, эрткен чылын ол суурга чедип кээрге тудуп алдывыс. Ооң бодунган болгаш кады чораан беш оолдан ийи боону, 4 бижекти хавырып алдывыс. Мындыг чижектерни моон-даа хөйнү чугаалап болур ийин.

— Олег Ооржакович, ам силерниң чамдык ажылдакчыларыңарга боттарының кылып турар ажыл-херээн чугаалап бээри-биле сөстен берип-тейн аа?

— Ынчалыңар харын.

В. М. Чүлдүм — улуг оперативтиг ажылдакчы, шагдааның улуг лейтенантызы:

— Мен колдуунда өлүрүкчү болгаш өске-даа аар кем-херек үүлгеткеш, дезип турар улус тудар сорулгалыг кижи мен. Бо талазы-биле ийи кижи ажылдап турар бис. Өлүрүкчү херекке каразыттырып, дезип турар үш кижи кожуунда бар. Аянгаты суурдан Родион Монгуш биле Орлан Хертек, Актың Алдын-Ак-Ойга үш кижи боолаан Хамаат-оол Эчис дээрзи бөгүнге чедир туттурбайн турарлар. Боларны тудар талазыбиле хөй удаа хемчеглерни алган бис, арай чедиишкин чок болгулаан. Бистин ажылывыска бо улустуң дөргүл-төреллери дузалашпас, харын чажырар боор-дур. Ол ышкаш чамдык улус мындыг кижилерни база чажырып, көргеш, билгеш-даа ыыттавас, олардан коргар, сестир боору кончуг багай-дыр. Канчап-даа турган, оларны чоокку үеде тудар апаар бис.

Сөөлгү үеде шеригден дескен оолдар көвүдеп турар. Мындыг оолдарның адаиези биске дузалажып, оларга кем-херек онзай бээрин болдурбазы-биле баш бурунгаар хемчет алыры күзенчиг. Кем-херек-даа кылып каашазы шериг албанындан дезин чоруп турары — боттарының хөрээнге аар чүүктү немеп ап турары ол-дур ийин. Дезип, дургуннап кайнаар баар боор, дөмей-ле туттурар апаарлар.

В. Т. Дыртый — улуг оперативтиг ажылдакчы, шагдааның биче лейтенантызы:

— Бистің ажылывыс кем-херек үүлгедикчилерин дүрген илередиринден ангыда, бажың оорлары-биле демисел чорудары болуп турар. Эрткен айларда 90 хире бажың оорлаан таварылгалар болган, оларның чартыын илередип тыпкан бис. Сөөлгү үеде аъш-чем кылыр черлерни, чуртталга бажыңнарын оорлаар чорук көвүдээн. Оорлар бөлүк-бөлүк болуп алган чоруп турар. Оор кылып турар улустар колдуунда ажыл, өөредилге чок аныяктар, назы четпестер боор. Амыдыралчурттаргазы арай берге улустар ам оорланып эгелээн. Чамдык улуг улус, интеллигент ажылдакчылар мындыг назы четпээн улустун оорлап алган үүлдерин чиик өртекке садып ап турары канчап-даа таарышпас. Оорларны илередир талазы-биле чон биске дузалажыр болза эки, база-ла көргенин, билгенин чажырар боор-дур. Ынчаарга оорлар амдажыыр.

Ю. Н. Монгуш — оперативтиг ажылдакчы, шагдааның улуг лейтенантызы:

— Наркоманнар-биле демисел чорудуп турар мен. Бистің учётта ам 50 кижи турар, олардан 16 кижини ёзулуг наркоман деп тодараткан. Эрткен 9 айда наркоманнарга хамаарыштыр 24 кем-херекти оттурган. Бажыңнар подвалдарындан, крыша адаандан 65 кг чыдыг чашпаны, 3 кг хоралыг бүдүмелди (гашишти) тыпкан бис. Наркоманнар республика девискээринден өске черлерден база кээп, бисте үүп турар ол чыдыг чашпаны чыып ап турар. Сөөлгү үеде хову-шөлдерде чыдыг чашпан (конопля) хөйү-биле өзүп турар апарган. Ажылагийның удуртукчулары, агрономнар бо хоралыг чашпанны чок кылыр талазы-биле демисел чорутпастаан.

— Кожуунда кем-херек үүлгедиишкиннериниң хөй болуп турарының чылдагаанны чүдел?—деп, үстүнде шагдаа ажылдакчыларындан нитти айтырыг салдым.

— Кол-ла чылдагаан — арагалаашкында. Сөөлгү үеде кожуун девискээринде араганы чажырып садар чорук көвүдээн. Ооң-биле демисел сулараан-деп, олар харылап кагдылар.

— Кожуунда иштики херектер килдизинің дүрген истелге салбырының ажылдакчыларының ажылында четпестер ам-даа хөй, бистің адрезивиске чондан хомудалдар бар. Дүрген истелгени чорударынга биске машинатехника чедишпес, салбырда үгле чангыс чиик машина бар. Ажылывысты хүн бүрү планнап, чаарты көрүп ажылдаары-биле ам-даа дээштиг хемчеглерни алыр бис — деп, Олег Ооржакович Бады түңнелинде чугаалап кагды.

Иштики херектер килдизинде дүрген истелге салбырының ажылдакчыларының кылып турар ажылы мындыг-дыр. Он ажыг ажылдакчыже көрүп, олардан оорларны, хулиганнарны, өлүрүкчүлерни чажырып олурар болзувусса, бистің районга кем-херек үүлгедиишкиннери эвээжевес. Ынчангаш чон, кижи бүрүзү оларның берге ажылынга дузалажыл, демниг хөделир болзувусса, каш санныг дезин турар өлүрүкчүлерни-даа тудуп аар бис, кем-херек үүлгедиишкиннери-даа эвээжээр. Ынчангаш демниг хөделип көрээлинер, чонум.

Интервьюну Мерген МОНГУШ алган.

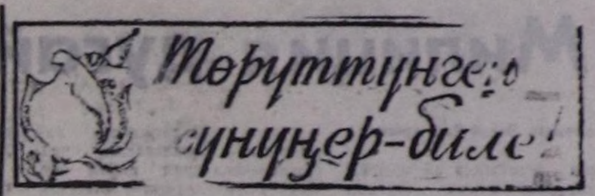

Бистің эргим ынак ааваыс Зоя Дадаровна ОНДАР октябрь 14-те 50 харлааар. Ол 30 чылдар иштинде Чадаана хоорайның хереглекчилер кооперациязында ажылдап, эш-өөрүнүң коллективинің хүндүткелин чаалап алган.

Төрүттүнген хүнүн таварыштыр ааваыска чүрээвистің ханызындан кан дег кадыкшылды, ажыл-ижинге чедиишкиннерни, омак-хөглүг чүүттап, узун назы назылаарын күзедивис.

Уруглары Долаана, Чодураа, күдээзи Алдын-Доржу.

Чарлалдар бюрозу

«ТАПС» АТБ АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛИ

дараазында автомобильдерни рынок өртектеринден чиик кылдыр садып турар:

борттуг ГАЗ-3307, самосвал. Дизель, карбюратор:

ГАЗ-66:

ЗИЛ-433100, дизель, карбюратор.

Авторезина:

6.45×13 «Москвич»;

240×508 «ГАЗ-53».

Бистин адрезивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 144 «а». Телефон № 4-17-85.

• • • • •

Силер чер участогун ээлеп турар болгаш ону канчаар болбаазырадып ажыглаарын билбес болзунарза, бистин **«Скиф-М»** дээр, долу эвес харысалгалыг эштежилгевистің дузазын ап болур силер. Ынчангаш бистин эштежилгевис силерге чер андарып, болбаазырадыр дугуйлуг универсалдыг Т-40АМ дээр тракторну садып алырын сүмелеп турар.

Ол дээрге улуг эвес участок черлерни чарып, болбаазырадырына дыка таарымчалыг, камналгалыг болгаш идегелдиг машина-дыр. Ол 2 мостулут агаар-биле соттунар трактор силернин чаагай дүжүттү алырынга болгаш чедиишкинниг болурунарга дузалаар!

Бистин адрезивис: Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 1, телефон — 2-11-46, кежээ 3-96-95.

+ + + + + +

Тыванын хамнар ниитилели «ДҮНГҮР» октябрь 16-да 2 шакта Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай суурга ачы-буян марафонун эрттирерин чарлап тур.

Марафонга чоннун идепкейлиг киржирин кыйгырдывыс.

+ + + + + +

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның өөредилге-курс комбинадының 1984 чылдың февраль 3-те Олег Чыргалович Салчактың адынга тывысканы «ВС» категорияның чолаачызынга АМ сериялыг № 277657 хереглелдің читкени-биле ону күш чок деп санаар.

+ + + + + +

Моолдун Кандан хүрээзинден келген улуг назылыг 2 моол ламалар Кызыл хоорайга чонну октябрь 28-ке чедир хүлээп алырын дыңнадып турар.

Октябрь 28-тің соонда ол ламалар Улан-Баторже аттанып чаныптарлар. Ламаларга бараалгап, мөргүл четтирип алырынче далажынар!

Адреси: Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, 27 квартира № 4, телефон 2-41-54.

Эртенгинин 9 шактан 18.00 шакка чедир хүлээп ап турар.

Чөөн-Хемчик районун төп эмнелгезинин болгаш хереглекчилер эвилелиниң коллективтери районнуң кеш-шээр аасыглар диспансериниң улуг эмчизи

Чүльдүм-оол Тарымаевич ИРГИТТИН

мөчээзин-биле холбаштыр оон өг-бүлезинге, төреллеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Эрте-бурунгу түрк бижикти номчуур аргазын тыпканындан бээр 100 чыл оюнга

II. КҮЛТЕГИНГЕ ТУРАСКААТКАН УЛУГ БИЖИК

(Төнчүү. Эгези № 188, 189, 190, 191 «Шында»)

Маадыр эрлер биске удур халдап келген.
Бачым-берге мындыг өйге хараадааш,
Каш эр-биле Күлтегинни ынаар ыттывыс,
Кайгамчыктыг улуг чааны ол-даа кылды.
Алп-Шалчының ак аъдын мунуп халдааш,
Ары-түмен түргеш чонну кыргып хыдааш,
Аваа бистер ажып тиилээш, чагырдывыс.

Дагын катап ол чаадыва аъттанышты.
Кушу-тутук-биле чаалажып тулушту.
Дайынчыларын кыра шаап узуткааштын,
Куругладыр өнчү-эдин хураап, алды.
Күлтегин чээрби чеди харлыг турда,
Хай чок болуп чагырганы тоовастаан
Карлук чон хыктыг-өштүг дайзын болду.
Тамаг ыдык даг бажынга чаалаштывыс.

Күлтегин ол тулчуушкун эгелээрде,
Күш-шыдал өйү — үжен харлыг болбазыкпа.
Алп-Шалчы ак аъдын муна каапкаш,
Ары-шаар дайзындыва булгап кирди.
Ийи эрни чыда-биле ужур шашты.
Карлук чонну ажып тиилээш, согуртувус.
Аз чон биске хортан каржы дайзын болду.
Кара-Хөлге олар-биле чаалаштывыс.

Күлтегин ынчан үжен бирлеп алган турду.
Алп-Шалчы аъдын мунгаш, халдап кирди.
Аз шериг элдеберин тудуп алды.
Аз чон аваа төду чыгыы кырлып кагды.
Акым каганың эл-чурту сулараап,
Иштинден божаңнап, баксырап келгенде,
Албаты чон хоптажып, бактажы бергенде.
Изгилдериниң чону-биле чаалаштывыс.

Күлтегин Алп-Шалчы агын мунгаш,
Күлүк-эрес, казыргы дег, халдап кирди
Изиг чаага сокчуп турда, аъды ушту.
Изгилдериниң чону аваа кырлып өлду.
Дээр-чер холужуп, шаг-уе кадырап,
Дедир-аайы тывылбастай берген ужун
Токуз огуз бодумиун-на төрээн чонум
Доктар болуп, биске хортан дайзын болду.
Бир чыл дургузунда беш катап чаалаштывыс.
Бир-ле Тогу хоорайга чаалаштывыс.

Манган ак Азман аътты муна каапкаш,
Маадыр түрлүг Күлтегин халдап кирди.
Чергелештир алды эрни өттүр шашты.
Чедигизин хылыш-биле кезе шашты.
Дараазында Кушлагакта эдизтер-биле
Дайылдажып, сегиржип ап, чаалаштывыс.

Үш дугаарында Бол... да чурттаан огуз-биле
Үскүлежип, соккулажып, чаалаштывыс.
Азман агын муна каапкаш, дайзынның
Аразынче Күлтегин булгап кирди.
Шериглерин ойтур шанчып, кыра шапкаш,
Черин-чуртун, күрүнезин алдывыс ийин.
Дөрт дугаарында Чуш даг бажынга чаалаштывыс.

Түрк чоннун адак-бышкаа арай аартап,
Түрү кошкап, сулараап-даа келген иргин.
Эл-чуртче баштай шурап кирип келген
Эргетенни Күлтегин сывырыпканда,
Тоқра бир аймактын маадыр он эрин,
Тоқра-Тегинни хөөржүдүп ажаап турду,
Ой-кый чокка сүрүп четкеш, өлүрдүвүс.
Эзгенти Кадазка беш дугаарында
Огузтар-биле тура тутчуп чаалаштывыс.

Күлтегин аз уктуг хүрең мунгаш,
Хортан дайзынче шүратпышаан халдап кирди.
Ийи эрни чыда-биле чыттыр шашты.
Хоорайдыва буза булгап кирбейн барды.
Күжүн төдүп, шак ол шериг ында өлду.
Магы шивээге кыштап алгаш, час дүжерге,
База катап огузка удур үүнүптүвүс.
Күлтегин бегни баштай чоруттувус.
Огуз дайзын ордувусче халдай берди.

Огсиз деп ак аътты мунупкаш, Күлтегин
Тос эрни чыда-биле өттүр шашты.
Ордувусту дайзынга бербейн барды.
Ием-кадын, доруктуруп азырап каан
Иелерим, уругларым, келиннерим,
Доозанар дириг бодунар күлдар болуп,
Элүүнер чуртка калыр сектер апаар частыңар.
Күлтегин турбаан болза, шуптунар
Хүннүг чеден чарлып өлүр турган силер.
Мээң дүнмам Күлтегин чок апарды.
Медээжек ажыг ажып хиледим.
Согурарып, көстүг караам көрбестээн дег,
Солуурап, угааным шуут албаарады.
Медээжок ажыг ажып хиледим.
Дээр-Тенгер салым-чаяанны үлеп хемчээр:
Хаак меди чаяттынар оолдар
Кажан бир хүн чайлаш чокка өлгүлеп каар
Хайлыг мүнгакка алыскаш,
Караам чажы бүлдейип төгүлду.
Кара баар ажып човуурлады,
Катап-катап харлыгын кээп ыгладым.
Кадыгландыр боданза-даа, хиледим.
Оргаланыр ийи шалым, оол дүнмаларым.
Эш-өөрүм, беглерим, чонум
Эвин алдап аза берзе база кончуг,
Орук-чирин оскүдүрзе оралдыг деп сагыысырадым.

Уюкталдыр халактап кээр ыычы-сыычы
Улузун — кыдань, татабыны эдерткен
Удар-Сечун эрлиг чанчын чедип келди.
Табгач хаандан элчиннер Исын база Ликенг келди.
Эртине алдынны — бир түмении эккелди,
Энмежок хой хүмүш база эккелди.
Төвүт хаандан бёлён дужаалдыг элчин келди.
Соңгаар хүн ажып бадар барының чүктен
Согда, берчекер, Бухараның чоннарындан
Нек-Сечун, Огул-Таркан олар келди.
Он согуннар чон, түргеш хаанны оглумдан
Онза мерген танмачылар Макрач,
Огуз Билге олар кады чедип келди.
Тардуш Ынанчу-Чур — кыргыс хаандан,
Дашка бижик оя шавар, сиилбиг кылыр
Табгач хаанның чээни Чен-Сечун база келди.

Коргуш билбес, эрес дидям Күлтегин
Хой чылдың он чедиги хүнүнде ужуп кады.
Тоску айның эки хүнү чээрби чедиде
Доозавыс ону ажаап хөөржүттүвүс.
Чевег-хөөрүн кырын орта суурга тудуп,
Мерген сөстү сиилбээн көжээни
Мечи чылдың чеди айның чээрби чедиде
Сеткилдин арыындан ыдыктап алгаан бис.

Ай ададан, Чер иеден чарлып өлүрде,
Күлтегин дөртен чеди харлыг турду.
Даш ояр эндерик хөй сиилбиккилерни
Тойгун-Элтебер кыйгыртып келдирти.

(Уланчылыг)

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 66700

АГАР САНЫ: «Тыва сонбанк» № 363505

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА «ШЫН» СОЛУННУН РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. А. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы), В. М. Сат, Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнун оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, иштилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар — 3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; кедээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун хөлбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал четтирилгеннинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары Т-00007.

Солунда парлаттынган материалдарының авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле эгүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 19,850. Индекс 54240. Чагыг 191.